

ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ ΓΙΑ ΒΛΑΒΕΣ ΑΠΟ ΕΜΒΟΛΙΑ.

Η «ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ» ΚΑΙ Η «ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΚΙΝΔΥΝΩΝ»

Αναστασία

Παναγιωτοπούλου

Υπ. Διδ. Νομικής Αθηνών*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η αστική ευθύνη αποτελεί θεσμό με δυναμικό χαρακτήρα, ο οποίος διαμορφώνεται νομολογιακά και εξελίσσεται διαρκώς, προσαρμοζόμενος στις ανάγκες της εκάστοτε εποχής. Στο πλαίσιο αυτό αναπτύχθηκαν οι νομολογιακές τάσεις της «αντικειμενικοποίησης της ευθύνης» και της «κοινωνικοποίησης των κινδύνων», μέσω της σταδιακής αποσύνδεσης της ευθύνης από την υπαιτιότητα και της καθιέρωσης αποζημιωτικών μηχανισμών, στο όνομα της κοινωνικής ασφάλειας, της ισότητας στην κατανομή των δημοσίων βαρών και της κοινωνικής αλληλεγγύης. Οι εξελίξεις αυτές αναδείχθηκαν ακόμη εντονότερα μέσα από την προβληματική της ευθύνης για βλάβες από εμβόλια, η οποία έθεσε ιδιαίτερες προκλήσεις για τους κανόνες του κοινού αστικού δικαίου. Η ιδιαιτερότητα των υποθέσεων βλάβης από εμβολιασμό προβλημάτισε τη νομολογία και ανέδειξε την ανάγκη αποτελεσματικότερης προστασίας των θυμάτων, με το κράτος να λειτουργεί ως εγγυητής.

* Η ερευνητική εργασία υποστηρίχτηκε από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ.) στο πλαίσιο της «4ης Προκήρυξης ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ. για Υποψήφιους/ες Διδάκτορες» (Αριθμός Υποτροφίας: 10754).

ABSTRACT

Civil liability constitutes a dynamic legal institution, primarily shaped through case law and continuously evolving in response to the needs of each historical period. Within this context, jurisprudential trends such as the “objectification of liability” and the “socialization of risks” have emerged, reflecting a gradual detachment of liability from the element of fault and the establishment of compensatory mechanisms grounded in the principles of social security, equality in the distribution of public burdens, and social solidarity. These developments became particularly prominent in the context of liability for vaccine-related injuries, which posed significant challenges to the traditional rules of general civil law. The specific nature of vaccine injury cases raised complex issues for the judiciary and underscored the need for more effective victim protection, with the state assuming the role of guarantor.

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αστική ευθύνη καθιερώθηκε, αρχικά, ως ένα μηχανισμός επανορθωτικής δικαιοσύνης¹, ο οποίος είχε ως σκοπό την αποκατάσταση της διατάραξης των πραγμάτων στις ιδιωτικές διαφορές και, πιο συγκεκριμένα, την αποκατάσταση των ζημιών που προκλήθηκαν από ένα άτομο, τον ζημιώσαντα, εις βάρος ενός άλλου ατόμου, του ζημιωθέντος. Ειδικότερα, στο παραδοσιακό σχήμα της εξωσυμβατικής αδικοπρακτικής ευθύνης² ο ζημιώσας αναλαμβάνει την ευθύνη για τη ζημία που προκάλεσε και οφείλει να αποζημιώσει τον ζημιωθέντα για τη βλάβη που του προκάλεσε παράνομως, υπαιτίως και αιτιωδώς³. Η υπαιτιότητα (culpa) αποτελεί βασικό συστατικό στοιχείο για τη στοιχειοθέτηση της ευθύνης⁴. Σύμφωνα με τον Γερμανό θεωρητικό Rudolf von Jhering «κανένα κακό δίχως υπαιτιότητα (...) δεν είναι η βλάβη που υποχρεώνει κάποιον να καταβάλλει αποζημίωση, αλλά η υπαιτιότητα»⁵.

Παρόλα αυτά, σε ορισμένες περιπτώσεις –όπως για παράδειγμα στις βλάβες από τον εμβολιασμό– το κλασσικό σχήμα της εξωσυμβατικής αδικοπρακτικής ευθύνης, με πυρήνα την υπαιτιότητα

¹ Η. Κουβαράς/Ε. Κρομμύδας, «Συνταγματική θεμελίωση της αστικής ευθύνης του Δημοσίου», σε: Ν. Σοϊλεντάκης/Α. Ατσαλάκη επιμ., *Αστική Ευθύνη του Δημοσίου*, 2015, σελ. 3· βλ. επίσης Λ. Θεοχαρόπουλο, *Η αρχή της ισότητας στα δημόσια βάρη και η αστική ευθύνη του κράτους*, 1988, σελ. 25.

² Η ενδοσυμβατική ευθύνη βρίσκεται εκτός του πεδίου της παρούσας μελέτης.

³ Στο ελληνικό αστικό δίκαιο η γενική ευθύνη από αδικοπραξία κατοχυρώνεται στο άρθρο 914 ΑΚ, σύμφωνα με το οποίο «όποιος ζημιώσει άλλον παράνομα και υπαίτια Έχει υποχρέωση να τον αποζημιώσει».

⁴ Οι όροι “liability in tort”, “responsabilité sur la faute», που χρησιμοποιούνται σε αλλοδαπές έννομες τάξεις, μαρτυρούν τον συστατικό ρόλο της υπαιτιότητας για τη στοιχειοθέτηση της ευθύνης. Στην ελληνική έννομη τάξη, αναφορικά με την προϋπόθεση της υπαιτιότητας, η διάταξη 914 ΑΚ θεσπίζει τον κανόνα της υποκειμενικής ευθύνης προς αποζημίωση, απαιτεί δηλαδή πταίσμα. Η προϋπόθεση της υπαιτιότητας πληρούται όταν η ζημιολογία συμπεριφορά ενέχει οποιαδήποτε μορφής δόλο ή αμέλεια του ζημιώσαντος.

⁵ Σύμφωνα με το πρωτότυπο κείμενο στη γερμανική γλώσσα “kein Übel ohne Schuld, nicht der Schaden verpflichtet zum Schadensersatz, sondern die Schuld”. Βλ. J. W. Flume, *Strict Liability in Austrian and German Law: On the concept of strict liability in the age of technological advancement*, *Journal of European Tort Law* 3/2021, σελ. 205-220, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 30.05.2025).

του ζημιώσαντος, αποδείχτηκε αλυσιτελής για τους ζημιωθέντες, με αποτέλεσμα να αναζητηθούν σύντομα από τον δικαστή και τον νομοθέτη διαφορετικοί οδοί για τη στοιχειοθέτηση της ευθύνης και την αποκατάσταση των βλαβών (II. Η προβληματική και η εξελικτική πορεία της ευθύνης για βλάβες από εμβόλια: 1. Η νομολογιακή τάση αντικειμενικοποίησης της ευθύνης στα μέσα του 20ού αιώνα, 2. Η καθιέρωση «no-fault» συστημάτων αποζημίωσης, 3. Η ευθύνη του Δημοσίου από νόμιμες πράξεις με βάση την απόφαση ΣτΕ 622/2021).

Στο πλαίσιο αυτό, παρατηρήθηκε μια σταδιακή αποσύνδεση της ευθύνης από την υπαιτιότητα και αναζητήθηκαν έτερα ερείσματα για τη θεμελίωση της ευθύνης μέσα στη σύγχρονη κοινωνία της διακινδύνευσης. Παράλληλα, με γνώμονα τη γαλλική νομολογία, και ειδικότερα μετά την ιστορική απόφαση-σταθμό *Blanco*⁶ του Tribunal des conflits, της 8ης Φεβρουαρίου 1873, η αστική ευθύνη του Δημοσίου (άλλως εξωσυμβατική ή επί αποζημιώσει ευθύνη) αυτονομήθηκε από το κλασσικό αστικό δίκαιο και άρχισε να διαμορφώνεται αυθύπαρκτα και να κινείται σε δημοσιολογική τροχιά⁷. Σημαντική μετέπειτα εξέλιξη αποτέλεσε η αποσύνδεση της κρατικής ευθύνης από το στοιχείο της υπαιτιότητας και της παρανομίας, με την αναγνώριση της ευθύνης του Δημοσίου από νόμιμες, πλην ζημιογόνες, πράξεις των κρατικών οργάνων. Σταδιακά, η ευθύνη του κράτους άρχισε να παρουσιάζει περισσότερο εγγυοδοτικό παρά αποκαταστατικό χαρακτήρα, έχοντας πάντοτε ως γνώμονα τη διαφύλαξη της κοινωνικής δικαιοσύνης (III. Εξελίξεις στο δίκαιο της αστικής ευθύνης μέσα στη σύγχρονη κοινωνία της διακινδύνευσης: 1. Η «αντικειμενικοποίηση της ευθύνης», 2. Η «κοινωνικοποίηση των κινδύνων»).

II. Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ ΓΙΑ ΒΛΑΒΕΣ ΑΠΟ ΕΜΒΟΛΙΑ

Τα εμβόλια αποτελούν, αναμφισβήτητα, πολύτιμα επιτεύγματα της βιοτεχνολογίας⁸ και σωτήρια εργαλεία για την ιατρική επιστήμη και τη δημόσια υγεία⁹. Τα οφέλη του εμβολιασμού αφορούν τόσο το ίδιο το άτομο που εμβολιάζεται όσο και το κοινωνικό σύνολο, από τη στιγμή που η υψηλή εμβολιαστική κάλυψη του πληθυσμού καθιστά δυνατή την επίτευξη ανοσίας της αγέλης, η οποία μπορεί να οδηγήσει στον περιορισμό της διασποράς και στην οριστική εξάλειψη μιας μεταδοτικής νόσου. Παρόλα αυτά, τα εμβόλια είναι πιθανόν να προκαλέσουν σοβαρές, ανεπανόρθωτες, έως και θανατηφόρες βλάβες στον ανθρώπινο οργανισμό. Οι πρώτες ανεπιθύμητες παρενέργειες από τον εμβολιασμό κατά της ευλογιάς καταγράφηκαν στο Ηνωμένο Βασίλειο ήδη από το έτος 1930¹⁰. Χαρακτηριστικό,

⁶ [Link](#) (τελευταία πρόσβαση 30.05.2025)· βλ. επίσης [link](#) (τελευταία πρόσβαση 30.05.2025).

⁷ Κ. Ρέμελης, *Η αστική ευθύνη του κράτους από νόμιμες ενέργειες των οργάνων του μεταξύ «δικαιοκρατικού» και «κοινωνιοκρατικού» Συντάγματος*, διαθέσιμο στο [link \(τελευταία πρόσβαση 30.05.2025\)](#).

⁸ Μαζί με την ανακάλυψη των αντιβιοτικών και την πρόοδο στο τομέα της υγιεινής και της ποιότητας του νερού, η πρακτική του εμβολιασμού συνέβαλε σημαντικά στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των ανθρώπων, στη μείωση της θνησιμότητας και την αύξηση του προσδόκιμου ζωής, από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα μέχρι και σήμερα.

⁹ Ο ΠΟΥ έχει ανακοινώσει ότι η ανοσοποίηση αποτρέπει πλέον 3,5-5 εκατομμύρια θανάτους κάθε χρόνο από επικίνδυνες ασθένειες όπως, η διφθερίτιδα, ο τέτανος, ο κοκίτης, η γρίπη, η ιλαρά κ.ά., καθώς και ότι υπάρχουν σήμερα διαθέσιμα εμβόλια για την πρόληψη περισσότερων από είκοσι απειλητικών για τη ζωή νοσημάτων.

¹⁰ D. Fairgrieve, "The Vaccine Issue in the United Kingdom", σε: *Remedies for Damage Caused by Vaccines: A Comparative Study on Four European Legal Systems*, 2018, σελ. 89 επ. διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 30.05.2025).

επίσης, είναι το παράδειγμα του εμβολίου κατά της ηπατίτιδας Β το οποίο χρησιμοποιήθηκε ευρέως στη Γαλλία από το 1994 έως το 1998¹¹ και το οποίο λέγεται ότι προκάλεσε τον μεγαλύτερο αριθμό ανεπιθύμητων παρενεργειών που κατεγράφησαν από τη «φαρμακοεπαγρύπνηση»¹² μέχρι σήμερα¹³.

Κατά κοινό τόπο, όλα τα προϊόντα της υγείας εγκυμονούν ενίοτε κινδύνους καθότι παρεμβαίνουν στη φυσική λειτουργία του ανθρώπινου οργανισμού και πολύ συχνά συνοδεύονται από ανεπιθύμητες παρενέργειες¹⁴. Ειδικά, όμως, η ευθύνη για βλάβες από εμβόλια συνιστά ένα ιδιαίτερος ευαίσθητο θέμα, το οποίο απαιτεί ειδικό χειρισμό από τον νομοθέτη και τον δικαστή: σε περίπτωση βλάβης εξαιτίας του εμβολιασμού τίθεται σοβαρό ζήτημα κοινωνικής αλληλεγγύης για τον ζημιωθέντα, ο οποίος υπέστη μια βαριά θυσία για να συνεισφέρει στο κοινωνικό σύνολο, και για τον λόγο αυτό θα πρέπει να αποζημιωθεί. Ταυτόχρονα, λόγω της επιτακτικής ανάγκης αύξησης της εμβολιαστικής κάλυψης των πληθυσμών, κρίνεται αναγκαία η θέσπιση ενός αυστηρού καθεστώτος ευθύνης των παραγωγών, το οποίο θα ενισχύσει τις εγγυήσεις ασφαλείας και την εμπιστοσύνη της κοινής γνώμης προς τα εμβόλια· την ίδια στιγμή, όμως, η αυστηροποίηση του καθεστώτος ευθύνης των παραγωγών δεν θα πρέπει να λειτουργεί ως αντικίνητρο για την ανάπτυξη νέων εμβολίων από τις φαρμακοβιομηχανίες. Διαμορφώνεται, επομένως, μια τριμερής σχέση με πρωταγωνιστές τα θύματα του εμβολιασμού, τις φαρμακοβιομηχανίες και το κράτος, η οποία θα πρέπει να ρυθμιστεί αναζητώντας την κατάλληλη ισορροπία.

Σε αντίθεση με την Ελλάδα, σε αρκετές αλλοδαπές έννομες τάξεις υπάρχουν ήδη από πολύ παλιά ειδικές ρυθμίσεις –νομολογιακής προέλευσης– αναφορικά με την ευθύνη για βλάβες από εμβόλια, όπως και ειδικοί μηχανισμοί για την αποζημίωση των θυμάτων.

1. Η ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΗ ΤΑΣΗ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ¹⁵ ΤΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

Μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα, η ευθύνη για βλάβες που προκλήθηκαν μετά από εμβολιασμό αναζητείτο, κατά κανόνα, στο πρόσωπο του ιατρού που χορηγούσε το εμβόλιο ή της αρμόδιας

¹¹ J.-S. Borghetti, "The Vaccines issue in France", σε: *Remedies for Damage Caused by Vaccines*, ό.π., σελ. 78.

¹² Η «φαρμακοεπαγρύπνηση» αποτελεί ένα σύστημα αναφοράς πιθανών βλαβών από τα προϊόντα της υγείας και παρακολούθησης της ασφάλειάς τους, με σκοπό τη μείωση των κινδύνων και την αύξηση της ωφέλειάς τους.

¹³ A. Leca/J.-B. Leca, *Traité de droit pharmaceutique*, 11η έκδ., σελ. 427-430.

¹⁴ Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι στην αρχαία Ελλάδα ο όρος «φάρμακο» περιέγραφε τόσο τη θεραπευτική ουσία όσο και το δηλητήριο. Βλ. επίσης σχετικά, L. Friant, *La réparation des dommages causés par les produits de santé*, 2019, σελ. 23.

¹⁵ Αποτελεί μετάφραση του γαλλικού όρου «objectivisation de la responsabilité» και περιγράφει την τάση αποσύνδεσης της ευθύνης από την υπαιτιότητα (*responsabilité sans faute*). Μάλιστα περισσότερο δόκιμος θεωρείται ο γαλλικός όρος «*responsabilité même sans faute*», δηλαδή «ευθύνη ανεξαρτήτως υπαιτιότητας» (και όχι «ευθύνη άνευ υπαιτιότητας»), δεδομένου ότι κατά τη στοιχειοθέτηση της αντικειμενικής ευθύνης δεν απουσιάζει απαραίτητα η υπαιτιότητα, απλώς η τελευταία δεν αναζητείται. Τα καθεστώτα «αντικειμενικής ευθύνης» διευκολύνουν την ικανοποίηση των ζημιωθέντων, οι οποίοι απαλλάσσονται από το βάρος της απόδειξης της συνδρομής πταίσματος στο πρόσωπο του ζημιώσαντος· βλ. H. Belrhali, *Responsabilité Administrative*, 2e éd., σελ. 201· βλ. επίσης B. Camguilhem, *Recherches sur les fondements de la responsabilité sans faute en droit administratif*, 2014, σελ. 19, ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά για τη χρήση του όρου «*responsabilité même sans faute*» « (...) elle ne vise pas l'absence de faute mais son indifférence » (δηλαδή, η ευθύνη ανεξαρτήτως πταίσματος δεν στοχεύει στην ανυπαρξία του πταίσματος αλλά στο γεγονός ότι η ύπαρξη πταίσματος είναι αδιάφορη).

υπηρεσίας υγείας όπου διεξήχθη ο εμβολιασμός, με βάση τις παραδοσιακές ρυθμίσεις του δικαίου της ευθύνης από αδικοπραξία¹⁶. Απαραίτητη ασφαλώς προϋπόθεση για τη συνδρομή της αδικοπρακτικής ευθύνης ήταν η ύπαρξη και η απόδειξη της υπαιτιότητας. Σταδιακά, όμως, με την ανάπτυξη της φαρμακοβιομηχανίας και τη μαζική παραγωγή και χρήση των εμβολίων και των λοιπών φαρμακευτικών προϊόντων, άρχισε να αναπτύσσεται ειδικότερα η προβληματική της ευθύνης του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων¹⁷, ενώ ταυτόχρονα αναδείχθηκε περισσότερο και η ευθύνη του Δημοσίου, λαμβανομένων υπόψιν των αυξημένων αρμοδιοτήτων του κράτους όσον αφορά την αδειοδότηση των εμβολίων και την οργάνωση της εμβολιστικής πολιτικής στην επικράτειά του· η δε ευθύνη του ιατρού περιορίστηκε μόνο στις σπάνιες περιπτώσεις ελλιπούς ενημέρωσης για τις πιθανές παρενέργειες του εμβολιασμού¹⁸.

Εν τω μεταξύ, ήδη πριν από τα μέσα του 20ού αιώνα, είχαν αρχίσει να εκφράζονται αμφιβολίες σχετικά με την αποτελεσματικότητα της προστασίας των ζημιωθέντων από τα εμβόλια, βάσει των γενικών ρυθμίσεων του δικαίου της ευθύνης από αδικοπραξία, με επίκεντρο την υπαιτιότητα. Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώθηκαν δυσκολίες κατά τον εντοπισμό και την απόδειξη της υπαιτιότητας, δεδομένου α) ότι η επικινδυνότητα αποτελεί εγγενές στοιχείο των φαρμάκων με αποτέλεσμα να είναι πάντοτε πιθανή η εκδήλωση ανεπιθύμητων παρενεργειών, ανεξαρτήτως πλημμελούς συμπεριφοράς στο πρόσωπο του παρασκευαστή, του ιατρού ή των αρμοδίων αδειοδοτικών/εποπτικών κρατικών αρχών¹⁹ και β) ότι ο εμβολιασμός συνιστά σύνθετη διαδικασία στην οποία συμμετέχουν περισσότεροι φορείς, με αποτέλεσμα να υπάρχουν πολλοί δυνητικά υπεύθυνοι (the problem of many hands²⁰). Κάθε φορέας διαδραματίζει έναν συγκεκριμένο ρόλο στην πορεία από την ανάπτυξη μέχρι τη χορήγηση του εμβολίου, η οποία περιλαμβάνει περισσότερα στάδια, όπως είναι η παρασκευή, οι προεγκριτικοί έλεγχοι, η αδειοδότηση, η κυκλοφορία, η συντήρηση, η χορήγηση των εμβολίων, καθώς και η εκ των υστέρων παρακολούθηση της επενέργειας των εμβολίων στους οργανισμούς και οι σχετικοί μετεγκριτικοί έλεγχοι.

Στο πλαίσιο αυτής της προβληματικής, κατά τη δεκαετία του 1950, παρατηρήθηκε σε ορισμένες έννομες τάξεις ένα αυξημένο νομολογιακό ενδιαφέρον όσον αφορά την ευθύνη για βλάβες που προκλήθηκαν από εμβολιασμούς. Οι αποφάσεις που εκδόθηκαν την περίοδο εκείνη ανέδειξαν την

¹⁶ Χαρακτηριστική είναι η γαλλική νομολογία όπου εντοπίζονται αποφάσεις περί πταισματικής ευθύνης της αρμόδιας υπηρεσίας υγείας όπου διεξήχθη ο εμβολιασμός («*faute simple dans l'organisation et l'exécution du service*», CE, Daret, 20.05.1949) ή αποφάσεις περί πταισματικής αδικοπρακτικής ευθύνης του ιατρού που χορήγησε το εμβόλιο («*faute lourde médicale*», απόφαση CE, Dame VV ve Chassagnac, 07.05.1952).

¹⁷ “Product liability law”, βλ. σχετικά L. Friant, *La réparation des dommages*, ό.π., σελ. 26.

¹⁸ P. Rott, *Compensation for Vaccination Damage under German Social Security Law*, σελ. 199, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 30.05.2025).

¹⁹ Ibidem· βλ. επίσης National Research Council (US) Division of Health Promotion and Disease Prevention, *Liability for the Production and Sale of Vaccines*, 1985, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 29.05.2025)· βλ. επίσης E. Rajneri, “The Vaccines Case Law in the Italian Legal System”, σε: *Remedies for Damage Caused by Vaccines*, ό.π., σελ. 65, όπου γίνεται λόγος για “*unavoidable damages in vaccine cases*”. Η πιθανή εκδήλωση ανεπιθύμητων παρενεργειών μετά τον εμβολιασμό δεν οφείλεται απαραίτητως σε κατασκευαστικό ή άλλο ελάττωμα του προϊόντος, και για τον λόγο αυτό στην αμερικανική βιβλιογραφία τα εμβόλια χαρακτηρίζονται ως “*unavoidably unsafe products*”, δηλαδή «προϊόντα αναπόφευκτα μη ασφαλή».

²⁰ S. Trans, *The Cutter Incident: An Actor Network Theory Analysis and Problem of Many Hands of the Failure of the Polio Vaccine Network*, STS Research Paper, 2021, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 30.05.2025).

ανάγκη νέων ρυθμίσεων, πέραν του κλασσικού τριπτύχου της αδιοπρακτικής ευθύνης (παρανομία, υπαιτιότητα, αιτιώδης σύνδεσμος), με σκοπό την αποτελεσματικότερη προστασία των θυμάτων του εμβολιασμού.

Το 1953, το Ανώτατο Δικαστήριο της Γερμανίας Bundesgerichtshof έκρινε ότι εμβολιασμένος πολίτης κατά της ευλογιάς, ο οποίος παρουσίασε βλάβες στην υγεία του μετά τον εμβολιασμό του –χωρίς να συντρέχει πλημμέλεια του ιατρού που χορήγησε το εμβόλιο ή άλλη παράνομη παρεμβαλλόμενη πράξη–²¹ θα έπρεπε να αποζημιωθεί από το Δημόσιο βάσει ενός συστήματος αντικειμενικής ευθύνης άνευ υπαιτιότητας²². Σύμφωνα με το κρίσιμο σκεπτικό του Δικαστηρίου, η προκαλούμενη από την πραγματοποίηση του εμβολιασμού βλάβη συνιστούσε υπέρμετρη θυσία του παθόντος, χάριν του συμφέροντος του κοινωνικού συνόλου, για την οποία το κράτος όφειλε να τον αποζημιώσει. Ειδικότερα, το Δικαστήριο επικαλέστηκε την εθιμική αρχή της «θυσίας» (Aufopferung), η οποία καθιερώθηκε στη γερμανική έννομη τάξη επί τη βάση του άρθρου 75 του Εισαγωγικού Νόμου στο Πρωσικό Δίκαιο²³. Σύμφωνα με την παραπάνω αρχή, το κράτος υποχρεούται να αποζημιώσει όποιον θυσιάζει ιδιαίτερα δικαιώματα ή πλεονεκτήματά του προς όφελος του κοινωνικού συνόλου. Συναφής, επίσης, με την παραπάνω αρχή είναι η –νομολογιακής προελεύσεως– θεωρία της «ιδιαίτερης θυσίας» (Sonderopfertheorie) της γερμανικής έννομης τάξης, η οποία εφαρμόστηκε αρχικά σε υποθέσεις απαλλοτρίωσης²⁴.

Σύμφωνα με τις παραπάνω συγγενείς θεωρίες της θυσίας (όπως αυτές εξελίχθηκαν μέσα από την νομολογία) το κράτος ευθύνεται σε αποζημίωση όταν, λόγω νόμιμης επέμβασης των δημοσίων αρχών, ορισμένα άτομα υφίστανται μια ειδική θυσία· η δε ζημία που προκαλείται σε μεμονωμένα άτομα για χάρη του κοινού καλού δεν θα πρέπει να επιβαρύνει τα ίδια άτομα αλλά το σύνολο της κοινωνίας ούτως ώστε να μην παραβιάζεται η αρχή ισότητας. Πιο συγκεκριμένα, για τη στοιχειοθέτηση της ευθύνης του κράτους είναι απαραίτητο να συντρέχουν οι ακόλουθες προϋποθέσεις: (α) προσβολή εννόμου αγαθού –πλέον όχι απαραίτητως περιουσιακού–²⁵, όπως λ.χ. η ζωή, η σωματική ακεραιότητα, η υγεία, η προσωπική ελευθερία του ατόμου· (β) κυριαρχική παρέμβαση που καταλογίζεται στο κράτος, χωρίς να απαιτείται να συντρέχει παρανομία εκ μέρους του· (γ) εξυπηρέτηση

²¹ Π.χ. χορήγηση ελαττωματικού ή ακατάλληλου σκευάσματος ή πλημμέλειες κατά τη διενέργεια του εμβολιασμού.

²² Bundesgerichtshof, αρ. III ZR 208/51, 19.02.1953· βλ. επίσης ομοίως Corte costituzionale della Repubblica Italiana, αρ. 118 του 1996, αρ. 27 του 1998 και αρ. 107 του 2012.

²³ Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten - EinlALR.

²⁴ Σύμφωνα με το κρίσιμο σκεπτικό που ανέπτυξε για το ζήτημα το Bundesgerichtshof: «Η απαλλοτρίωση δεν αποτελεί μια γενική και ισόρροπη ρύθμιση ή περιορισμό του περιεχομένου του δικαιώματος ιδιοκτησίας, συμβατή με τη φύση του εν λόγω δικαιώματος, αλλά πρόκειται για μια κρατική επέμβαση στο δικαίωμα ιδιοκτησίας, που επιβάλλεται δια του νόμου αναγκαστικά –είτε με τη μορφή αφαίρεσης είτε με τη μορφή επιβάρυνσης. Αυτή η επέμβαση πλήττει ορισμένα άτομα ή ομάδες ατόμων ιδιαίτερα και άνισα σε σύγκριση με άλλους, και τους υποχρεώνει να φέρουν ένα ειδικό, μη αναμενόμενο θυσιαστικό βάρος για χάρη του γενικού συμφέροντος· βάρος, το οποίο δεν συνίσταται στον γενικό καθορισμό του περιεχομένου και των ορίων του δικαιώματος, αλλά πλήττει επιλεκτικά μεμονωμένους φορείς του δικαιώματος κατά παραβίαση της αρχής της ισότητας. Η παραβίαση αυτής της αρχής είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα της απαλλοτρίωσης», [BGHZ 6, 270 (278/9), 1952].

²⁵ Με την απόφαση αυτή το Bundesgerichtshof επέκτεινε την αποζημιωτική αξίωση για την επιβολή βαρών ειδικής θυσίας και σε μη περιουσιακά αγαθά, εγκαταλείποντας τη μέχρι τότε πάγια νομολογία του Reichsgericht. Βλ. Χ. Τσιλιώτη, Αστική ευθύνη του Δημοσίου από τον Αντι-covid-19 εμβολιασμό; Η ένταξη του ζητήματος στην προβληματική της αστικής ευθύνης του Δημοσίου από νόμιμες πράξεις των οργάνων του, ΕφημΔΔ 5/2021, σελ. 618, υποσημ. 49.

σκοπού δημοσίου συμφέροντος· (δ) πρόκληση βλάβης ιδιαίτερης βαρύτητας που να συνεπάγεται «ιδιαίτερη θυσία» του διοικουμένου, δηλαδή βλάβη σοβαρή, σπάνια και μη αναμενόμενη. Ειδικότερα δε ως προς την προϋπόθεση της κυριαρχικής παρέμβασης, το Bundesgerichtshof δέχτηκε, σε μεταγενέστερη απόφασή του, ότι υφίσταται αξίωση αποζημίωσης λόγω θυσίας όχι μόνο στις περιπτώσεις που η βλάβη προκαλείται στο πλαίσιο υποχρεωτικού εμβολιασμού αλλά και στην περίπτωση που ο εμβολιασμός συνιστάται στους ιδιώτες από το κράτος –για παράδειγμα μέσω ενημερωτικών φυλλαδίων που διανέμουν οι αρμόδιες κρατικές αρχές. Το Δικαστήριο, μάλιστα, στην εν λόγω υπόθεση, συνεκτιμώντας το ύψος και το περιεχόμενο των επίμαχων ενημερωτικών φυλλαδίων, έκανε λόγο για κρατική παρέμβαση υπό τη μορφή του «γενικευμένου ψυχολογικού και συνειδησιακού καταναγκασμού» (Bundesgerichtshof, αρ. III ZP 212/55, 18.03.1957²⁶).

Την ίδια εποχή, το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ άνοιξε τον δρόμο για την αναγνώριση της ευθύνης άνευ υπαιτιότητας του παραγωγού για βλάβες που προκλήθηκαν από τον εμβολιασμό. Στο πλαίσιο της υπόθεσης *Cutter incident*²⁷ (1955), το Δικαστήριο δέχτηκε την ευθύνη της παρασκευάστριας εταιρίας Cutter Laboratories με θεμέλιο τις σιωπηρές εγγυήσεις της για την ασφάλεια του εμβολίου κατά της πολιομυελίτιδας, χωρίς να διαπιστώσει πταίσμα του παραγωγού. Η εν λόγω υπόθεση προκάλεσε έντονη επιστημονική συζήτηση όσον αφορά το ζήτημα της συλλογικής ευθύνης για εν δυνάμει ζημιογόνες πράξεις στις οποίες συμμετέχουν περισσότεροι φορείς, τη στιγμή που πολλοί μελετητές επεσήμαναν τις αυξημένες ευθύνες της κυβέρνησης των ΗΠΑ στη συγκεκριμένη υπόθεση²⁸.

Λίγα χρόνια αργότερα, το έτος 1958, το Conseil d'État δέχτηκε ότι στοιχειοθετείται ευθύνη σε υπόθεση βλάβης μετά από εμβολιασμό, χωρίς να απαιτείται η απόδειξη της υπαιτιότητας του ζημιώσαντος. Πιο συγκεκριμένα, στην απόφαση *Dejous* (1958), το Δικαστήριο έκρινε ότι «τεκμαίρεται» η υπαιτιότητα του ζημιώσαντος, ο οποίος θα πρέπει να αποδείξει τη μη συνδρομή πταίσματος προκειμένου να μην στοιχειοθετηθεί ευθύνη εις βάρος του²⁹. Περαιτέρω, στις 30 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους, η Section Sociale του Conseil d'État προχώρησε ένα βήμα παρακάτω· αποφάνθηκε υπέρ της ευθύνης του κράτους ανεξαρτήτως υπαιτιότητας, κρίνοντας ότι «σε ορισμένες περιπτώσεις οι εμβολιασμοί μπορεί να προκαλέσουν σοβαρά ατυχήματα, χωρίς να είναι δυνατόν να διαπιστωθεί οποιαδήποτε υπαιτιότητα (...). Ο νόμος δημιούργησε, μέσω της επιβολής του υποχρεωτικού

²⁶ Διαθέσιμη στο [link](#).

²⁷ Τα εμβόλια που κατασκευάστηκαν από την Cutter Laboratories περιείχαν ένα ζωντανό στέλεχος του ιού, αντί για ένα σωστά αδρανοποιημένο στέλεχος, με αποτέλεσμα τελικά 40.000 άτομα να αναπτύξουν τη νόσο. Από αυτές τις 40.000 περιπτώσεις, 200 παιδιά εμφάνισαν παράλυση ενώ 10 πέθαναν. Όλοι οι εμπλεκόμενοι φορείς αρνήθηκαν την ευθύνη, ωστόσο, –κατά την κοινή τότε αντίληψη– την ευθύνη έφερε η παρασκευάστρια εταιρία. Τα επόμενα χρόνια, υποβλήθηκε αγωγή κατά της Cutter Laboratories για δύο κατηγορίες: αμέλεια και παράβαση σιωπηρής εγγύησης. Βλ. M. Fitzpatrick, *The Cutter Incident: How America's First Polio Vaccine Led to a Growing Vaccine Crisis*, 2006, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 30.05.2025).

²⁸ “Collective responsibility”, “the problem of many hands”, βλ. σχετικά S. Trans, *The Cutter Incident*, ό.π.

²⁹ CE, Assemblée, 7 mars 1958, *Secrétaire d'Etat la santé publique c/ Sieur Dejous*, n° 38230: Η υπόθεση αφορούσε προσβολή εμβολιασμένου από φυματίωση μετά από εμβολιασμό BCG που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο δημόσιας εκστρατείας εμβολιασμού. Το Ανώτατο Δικαστήριο εφάρμοσε το καθεστώς του «faute présumée», το οποίο ομοιάζει με το καθεστώς της νόθου αντικειμενικής ευθύνης. Πρόκειται για καθεστώς τα οποία κάμπτουν την αρχή της υπαιτιότητας και εντάσσονται στην ευρύτερη προβληματική της αντικειμενικοποίησης της ευθύνης.

εμβολιασμού, “έναν ιδιαίτερο κίνδυνο” (...). Οι δημόσιες αρχές είναι δυνατόν να κληθούν να αποκαταστήσουν τις ζημιογόνες συνέπειες τέτοιων ατυχημάτων, υπό την προϋπόθεση της εκτίμησης της εκάστοτε υπόθεσης από τον δικαστή που είναι αρμόδιος για την ευθύνη (...)»³⁰.

Η νομολογιακή αυτή προσέγγιση λειτούργησε ως καταλύτης για την καθιέρωση της «sans faute» ευθύνης του Δημοσίου στη γαλλική έννομη τάξη και, ειδικότερα, άνοιξε τον δρόμο για τη διαμόρφωση ενός περισσότερο αντικειμενικού συστήματος ευθύνης και αποκατάστασης των βλαβών από εμβολιασμούς. Οι παραπάνω νομολογιακές θέσεις πυροδότησαν νομοθετικές εξελίξεις σύμφωνα με το άρθρο 3 του γαλλικού νόμου 64-643 της 1ης Ιουλίου του 1964³¹, αναφορικά με τον υποχρεωτικό εμβολιασμό κατά της πολυομυελίτιδας, κάθε ζημία που προκύπτει άμεσα από υποχρεωτικό εμβολιασμό αποκαθίσταται από το κράτος, εφόσον ο εμβολιασμός έγινε σύμφωνα με τις προβλέψεις του νόμου και σε εγκεκριμένο εμβολιαστικό κέντρο³².

Συνολικά, οι παραπάνω ρηξικέλευθες –για την εποχή τους– νομολογιακές θέσεις μαρτυρούν τον κρίσιμο ρόλο που αναγνώρισαν οι δικαστές στο πρόσωπο του κράτους, για την αποκατάσταση των βλαβών από εμβολιασμούς που προωθούνται ή επιβάλλονται από τις κρατικές αρχές και διενεργούνται προς όφελος του κοινωνικού συνόλου. Κοινό σημείο των αποφάσεων που επισημάνθηκαν παραπάνω είναι η απομάκρυνση από το κλασικό σχήμα της ατομικής, αδιοπρακτικής, πταισματικής ευθύνης. Περαιτέρω, πέραν από το γενικό καθεστώς της αδιοπρακτικής ευθύνης, σε πολλές περιπτώσεις αποδείχθηκε αναποτελεσματικό και το ειδικότερο καθεστώς της ευθύνης του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων, λόγω της δυσκολίας απόδειξης του ελαττώματος και της αιτιώδους συνάφειας μεταξύ ελαττώματος και ζημίας³³. Λαμβανομένων υπ’ όψιν όλων των παραπάνω, η ιδιαίτερη φύση των υποθέσεων βλάβης από εμβολιασμούς προβλημάτισε τους δικαστές και κατέστησε επιτακτική την ανάγκη αποτελεσματικότερης προστασίας και αποκατάστασης των βλαβών των θυμάτων, με εγγυητή το κράτος.

2. Η ΚΑΘΙΕΡΩΣΗ «NO-FAULT» ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΗΣ ΓΙΑ ΒΛΑΒΕΣ ΑΠΟ ΕΜΒΟΛΙΑ

Τα «no-fault» συστήματα αποζημίωσης αναπτύχθηκαν με σκοπό τη διευκόλυνση της διαδικασίας χορήγησης αποζημίωσης στα θύματα εμβολιασμών, προσφέροντας μια νέα δίοδο, πέραν της δικαστικής διεκδίκησης αποζημίωσης βάσει του δικαίου από αδιοπραξία ή του δικαίου της αντικειμενικής

³⁰ M. Long/P. Weil/G. Braibant/P. Delvolvé/B. Genevois, *Les grands arrêts de la jurisprudence administrative*, 23η έκδ., 32.8.

³¹ Η εν λόγω διάταξη προστέθηκε στον τότε ισχύοντα γαλλικό Κώδικα Δημόσιας Υγείας (άρθρο L. 10-1).

³² Ενδιαφέρουσα, μάλιστα, είναι η γραμματική διατύπωση της παραπάνω διάταξης, η οποία δεν χρησιμοποιεί τον όρο «ευθύνη» του κράτους (responsabilité de l’État ή responsabilité administrative) αλλά «αποκατάσταση» (réparation) της ζημίας από εμβολιασμό. Η διατύπωση αυτή ανοίγει τον δρόμο για τη συζήτηση περί αυτόματης αποκατάστασης των βλαβών χωρίς αναζήτηση της ευθύνης. Ακολουθώντας, με τον νόμο της 26ης Μαΐου του έτους 1975 καταργήθηκε η προϋπόθεση της διενέργειας του εμβολιασμού σε εγκεκριμένο εμβολιαστικό κέντρο. Πρόκειται για το άρθρο L. 3111-9 του ισχύοντος γαλλικού Κώδικα Δημόσιας Υγείας.

³³ D. Fairgrieve, “The Vaccine Issue”, ό.π., σελ. 93· βλ. επίσης “(...) Problems relate to the proof of the defectiveness of the vaccine as well as the causal link between the vaccination and the symptoms of the victim (...)”, P. Rott, *Compensation for Vaccination Damage*, ό.π.

ευθύνης του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων. Παρόλο που τα συστήματα αυτά παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους ως προς την οργάνωση και τη λειτουργία τους³⁴, κοινός τόπος τους αποτελεί η χορήγηση προνομίων στους εμβολιασμένους και η αποφυγή των δυσχερειών που συνεπάγεται η δικαστική απόδειξη της υπαιτιότητας και του πιθανού ελαττώματος του εμβολίου³⁵.

Πιο συγκεκριμένα, το έτος 1961 θεσπίστηκε, στη γερμανική έννομη τάξη, το πρώτο «no-fault» σύστημα αποζημίωσης από εμβολιασμό στο πλαίσιο της ομοσπονδιακής νομοθεσίας για τις μεταδοτικές ασθένειες. Επρόκειτο για ένα σύστημα αποζημίωσης βασισμένο στο καθεστώς της αντικειμενικής ευθύνης, ανεξαρτήτως πταίσματος, το οποίο καθιερώθηκε ως εναλλακτική σε σχέση με το παραδοσιακό ρυθμιστικό πλαίσιο της αστικής ευθύνης του γερμανικού δικαίου.

Τις επόμενες δεκαετίες ολοένα και περισσότερα κράτη ακολούθησαν σταδιακά το παράδειγμα της Γερμανίας, υιοθετώντας «no-fault» συστήματα αποζημίωσης για τις βλάβες από εμβολιασμό, όπως: η Γαλλία (1964)³⁶, η Ελβετία (1970)³⁷, η Αυστρία (1973)³⁸, η Δανία (1978), η Σουηδία (1978), το Ηνωμένο Βασίλειο (1979)³⁹, η Φινλανδία (1987), η Ιταλία (1992)⁴⁰, η Ρωσία (1998)⁴¹, το Λουξεμβούργο (2000)⁴², η Νορβηγία (2001)⁴³ κ.ά. Κατά τον 21ο αιώνα, η διεθνής κάλυψη των κρατών από «no-fault» συστήματα αποζημίωσης αυξήθηκε ακόμα περισσότερο. Πρόσφατη έρευνα από το Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης κατέγραψε 29 εθνικά προγράμματα παγκοσμίως, μεταξύ των οποίων 18 εθνικά συστήματα στην Ευρώπη, ήδη πριν την εκδήλωση της πανδημίας Covid-

³⁴ Βλ. λόγου χάρι το καθεστώς χορήγησης αποζημίωσης από τον ONIAM στη Γαλλία σε σχέση με το Vaccine Injury Compensation Program, του 1986, στις ΗΠΑ.

³⁵ Η ελαττωματικότητα του εμβολίου έχει απασχολήσει τη γαλλική νομολογία αλλά και το ΔΕΕ (ΔΕΕ, C-621/15, Ν. W κ.λπ. κατά *Sanofi Pasteur MSD SNC* κ.λπ., 21.06.2017). Συναφώς, υπενθυμίζεται στο σημείο αυτό ότι η Οδηγία 85/374/ΕΟΚ αφήνει μεγάλα περιθώρια όσον αφορά την ερμηνεία της έννοιας του «ελαττώματος» του προϊόντος. Στη Γαλλία και στη Γερμανία έχει προταθεί η αξιοποίηση της “risks/benefits ratio”, προκειμένου να διαπιστωθεί η ελαττωματικότητα ενός φαρμακευτικού προϊόντος. Επίσης, η εν λόγω θεωρία εφαρμόζεται και στο Ηνωμένο Βασίλειο, D.G. Owen, *Products Liability Law*, 3η έκδ., 2014, σελ. 301. Παρόλα αυτά, μετά τη σχετική απόφαση του ΔΕΕ επικράτησε –τουλάχιστον στη Γαλλία– η αξιοποίηση του τεκμηρίου αιτιότητας, δηλαδή η αναγνώριση ελαττωματικότητας ενός εμβολίου όταν τεκμαίρεται η αιτιότητα ανάμεσα στον εμβολιασμό και τη συγκεκριμένη ζημία, με βάση τα στοιχεία της εκάστοτε υπόθεσης, ακόμα και αν τα οφέλη του εμβολιασμού είναι περισσότερα από τους κινδύνους που συνεπάγεται. Βλ. σχετικά J.-S. Borghetti, “The Vaccines issue in France”, ό.π., σελ. 87· βλ. επίσης D. Fairgrieve, “The Vaccine Issue”, ό.π., σελ. 91.

³⁶ Ν. 64-643 της 1ης Ιουλίου του 1964 αναφορικά με τον υποχρεωτικό εμβολιασμό κατά της πολιομυελίτιδας. Περαιτέρω, με τους νόμους της 4ης Μαρτίου 2002 και της 9ης Αυγούστου του 2004, προβλέφθηκε η χορήγηση αποζημίωσης για τα θύματα των εμβολιασμών από ένα ειδικό αρμόδιο όργανο, το ONIAM (Office national d’indemnisation des accidents médicaux, des affections iatrogènes et des infections nosocomiales). Για τη στοιχειοθέτηση της παραπάνω ευθύνης και την αποζημίωση των θυμάτων από το ONIAM, απαιτείται η συνδρομή δύο προϋποθέσεων σωρευτικώς: α) υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού και β) αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της πράξης του εμβολιασμού και της ζημίας που προκλήθηκε στην υγεία του εμβολιασθέντος. Σήμερα, το ζήτημα ρυθμίζεται στο άρθρο L 3111-9 του γαλλικού Κώδικα Δημόσιας Υγείας.

³⁷ Federal Law of 18 December 1970 on Communicable Disease Control (Epidemics Act) 818.101.

³⁸ Vaccine Damage Act 1973 (Bundesgesetz vom 3. Juli 1973 über die Entschädigung für Impfschäden or Impfschadengesetz).

³⁹ Vaccine Damage Payments Act 1979.

⁴⁰ Νόμος υπ’ αρ. 210/92 (Ιταλία).

⁴¹ Federal Act ‘On the Immunoprophylaxis of Infectious Disease’ (Federal Law, αρ. 157-FZ), 17.09.1998.

⁴² Loi du 4 juillet 2000 relative à la responsabilité de l’État en matière de vaccinations, 04.07.2000.

⁴³ Act Relating to Compensation for Patient Injuries, etc. (Patient Injury Act) Act 53, 15.06.2001.

19⁴⁴. Μετά την εκδήλωση της πανδημίας αυξήθηκε ραγδαία η διεθνής συμμετοχή των κρατών σε συστήματα «no-fault», κυρίως χάρη στα τρία υπερεθνικά προγράμματα που αναπτύχθηκαν: α) το πρόγραμμα Covid-19 Vaccines Global Access (COVAX) στο οποίο συμμετέχουν 92 χώρες, β) το πρόγραμμα The African Union Vaccine Acquisition Trust (AVAT) στο οποίο συμμετέχουν 43 χώρες και γ) το πρόγραμμα της UNICEF στο οποίο συμμετέχουν 18 χώρες. Η συμβολή των προγραμμάτων αυτών υπήρξε καθοριστική καθώς ενσωμάτωσαν χώρες χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος, κυρίως στη Νότια Αμερική και την Αφρική, όπου δεν προβλέπονταν εθνικά συστήματα αποζημίωσης για βλάβες από εμβολιασμούς. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια της πανδημίας θεσπίστηκαν και στην Ευρώπη νέα εθνικά συστήματα αποζημίωσης, στην Τσεχία⁴⁵ (2020), την Ισλανδία (2021), την Πολωνία⁴⁶ (2021) και την Εσθονία⁴⁷ (2022).

Σήμερα, στα περισσότερα κράτη εφαρμόζονται προγράμματα αποζημίωσης για βλάβες από εμβολιασμούς⁴⁸ (είτε εθνικά, είτε υπερεθνικά, είτε συνδυασμός εθνικών προγραμμάτων με ένα ή περισσότερα υπερεθνικά προγράμματα). Κάθε πρόγραμμα περιλαμβάνει διαφορετικές ρυθμίσεις όσον αφορά τα καλυπτόμενα εμβόλια, τις πηγές χρηματοδότησης, αλλά και την απόδειξη του αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ εμβολιασμού και ζημίας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ορισμένα προγράμματα καλύπτουν τόσο τα υποχρεωτικά όσο και τα μη υποχρεωτικά/συνιστώμενα εμβόλια (λ.χ. Ιταλία, Ελβετία, Λουξεμβούργο)⁴⁹, ενώ άλλα προγράμματα αφορούν μόνο υποχρεωτικούς εμβολιασμούς (λ.χ. Γαλλία). Ο κοινός γνώμονας των συστημάτων, πάντως, είναι η επιταγή για εύλογη, ταχεία και άμεση αποζημίωση των ατόμων που εκδήλωσαν παρενέργειες μετά τη χορήγηση εμβολίου, μέσω μιας απλουστευμένης διαδικασίας και λαμβάνοντας υπόψη ότι σε πολλές περιπτώσεις υφίστανται δυσκολίες απόδειξης της αιτιώδους σχέσης μεταξύ εμβολίου και παρενεργειών. Επιπλέον, κοινός στόχος των προγραμμάτων αποτελεί η διευκόλυνση της αποζημίωσης των θυμάτων με εγγυητή το Δημόσιο, έτσι ώστε η διευκόλυνση αυτή να μην αποτελεί αντικίνητρο για την παρασκευή εμβολίων από τη φαρμακοβιομηχανία⁵⁰.

3. Η ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΑΠΟ ΝΟΜΙΜΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗΝ ΑΠΟΦΑΣΗ ΣΤΕ 622/2021

Στην ελληνική έννομη τάξη μέχρι σήμερα δεν υφίσταται πλούσια νομολογία, ούτε ειδικότερες νο-

⁴⁴ [Link](#) (τελευταία πρόσβαση 30.05.2025).

⁴⁵ Act No. 116/2020 Coll. on Compensation for Damage Caused by Compulsory Vaccination.

⁴⁶ Act of 17 December 2021 Amending the Act on Preventing and Combating Infections and Infectious Diseases in Humans and Other Acts (OJ 2022 pos. 64).

⁴⁷ Medicines Act RT I, 20 June 2022, 75 as amended by the Health Care Provider's Compulsory Liability Insurance Act RT I, 29 April 2022, 1.

⁴⁸ Α) στην Ευρώπη: Γαλλία (1964), Ελβετία (1970), Ολλανδία (1972), Σουηδία (1978), Ηνωμένο Βασίλειο (1978), Φινλανδία (1984), Ιταλία (1992), Νορβηγία (1995), Αυστρία, Ουγγαρία, Ισλανδία (2001), Λουξεμβούργο, Ρωσία, Λετονία, Σλοβενία. Β) Στην Ασία: Ιαπωνία (1970), Κίνα (1988), Ταιβάν (1988), Νότια Κορέα (1994), Νεπάλ, Βιετνάμ, Ταϊλάνδη, καθώς και Γ) στη Νέα Ζηλανδία (1974) στις ΗΠΑ (1988) και τον Καναδά (1985) (βλ. αναλυτικότερα τη σχετική μελέτη των T. Crum/K. Mooney/B. Tiwari, *Current situation of vaccine injury compensation program and a future perspective in light of COVID-19 and emerging viral diseases*, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 30.05.2025)).

⁴⁹ [Link](#) (τελευταία πρόσβαση 30.05.2025).

⁵⁰ National Research Council, *Liability for the Production and Sale of Vaccines*, ό.π.

μοθετικές ρυθμίσεις⁵¹ για την ευθύνη και την αποκατάσταση των βλαβών από παρενέργειες εμβολίων, σε αντίθεση με άλλες έννομες τάξεις⁵². Εφαρμοστέο θα μπορούσε να καταστεί το γενικό καθεστώς της αδιοπρακτικής ευθύνης, καθώς και το ειδικότερο καθεστώς της ευθύνης του παραγωγού για ελαττωματικά προϊόντα (άρθρο 6 ν. 2251/1994⁵³) και το καθεστώς της αστικής ευθύνης του Δημοσίου υπό τις προϋποθέσεις των άρθρων 105-106 ΕισΝΑΚ⁵⁴. Επισημαίνεται, επιπλέον, ότι η Ελλάδα δεν έχει θεσπίσει μέχρι στιγμής εθνικό «no-fault» σύστημα αποζημίωσης, ούτε συμμετέχει σε κάποιο από τα τρία υπερεθνικά προγράμματα που αναφέρθηκαν παραπάνω (COVAX, AVAT, UNICEF).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όμως, παρουσιάζει η πρόσφατη απόφαση ΣτΕ Τμ. Α' 622/2021, η οποία εκδόθηκε στο πλαίσιο των εξελίξεων της πανδημίας Covid-19, αν και μη αφορώσα τον εμβολιασμό κατά του κορωνοϊού. Σε αυτή την απόφαση-σταθμό, το Ανώτατο Δικαστήριο αναγνώρισε την ευθύνη του Δημοσίου για βλάβες της υγείας ή θανάτους από εμβολιασμούς, οι οποίοι διενεργήθηκαν *lege artis* και προβλέφθηκαν νομίμως ως υποχρεωτικοί χάριν προστασίας της δημόσιας υγείας. Σύμφωνα με το κρίσιμο σκεπτικό του Δικαστηρίου, η εν λόγω ευθύνη δεν πηγάζει από τα άρθρα 105-106 ΕισΝΑΚ αλλά απευθείας εκ του Συντάγματος, από τον συνδυασμό των άρθρων 4 παρ. 5 και 25 παρ. 4, επί τη βάση της αρχής της ισότητας των πολιτών ενώπιον των δημοσίων βαρών και της κοινωνικής αλληλεγγύης.

Πιο συγκεκριμένα, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι (σκ. 13): «αν (...), συνεπεία της συνταγματικώς

⁵¹ Στην απόφαση 1762/2023 του Συμβουλίου της Επικρατείας, αναφορικά με τα εμβολιαστικά μέτρα κατά του Covid19, η μειοψηφούσα γνώμη του Δικαστηρίου επισημαίνει ότι «δεν προσδιορίζεται (...) το πλαίσιο της ευθύνης του Κράτους προς αποκατάσταση της ζημίας σε περίπτωση επέλευσης σοβαρής βλάβης στην υγεία προσώπου που υποχρεώθηκε προς εμβολιασμό, ένεκα παρενεργειών των επίμαχων εμβολίων (...). Ειδικότερα, δεν υφίσταται ειδική ρύθμιση ως προς τις προϋποθέσεις, τη διαδικασία και τον τρόπο απόδοξης της σχετικής ευθύνης ούτε ως προς το αντικείμενο και την έκταση της σχετικής αποκατάστασης, χωρίς να αρκούν προς τούτο γενικές διατάξεις (με τις οποίες δίδεται η δυνατότητα αναζήτησης μόνον χρηματικής ικανοποίησης και δη αποκλειστικά δια της δικαστικής οδού), σε ένα, μάλιστα, χρονικό σημείο στο οποίο, με δεδομένη την έλλειψη επαρκών επιστημονικών στοιχείων ως προς τις παρενέργειες (μεσοπρόθεσμες ή μακροπρόθεσμες) των επίμαχων εμβολίων, καθίσταται ιδιαίτερος δυσχερής -αν όχι αδύνατη- η απόδειξη της ύπαρξης του απαιτούμενου (κατά τις εν λόγω διατάξεις) αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της τυχόν επελθούσας βλάβης και του εμβολιασμού εκάστου συγκεκριμένου προσώπου» (σκέψη 36).

⁵² Βλ. παραπάνω λ.χ. Γαλλία, Γερμανία. Υπενθυμίζεται ότι, στη Γερμανία, για την αποκατάσταση των βλαβών που σχετίζονται με τον εμβολιασμό δεν εφαρμόζεται ούτε το γενικό καθεστώς αποζημιώσεων για βλάβες από ιατρικές πράξεις [Arzneimittelgesetz (Pharmaceuticals Act; AMG) του 1976, όπως αυτό τροποποιήθηκε το 2005], ούτε η μεταγενέστερη νομοθεσία Produkthaftungsgesetz (Product Liability Act, ProdHaftG, του 1990), που ενσωμάτωσε την Οδηγία 85/374/ΕΟΚ, αλλά οι ειδικότερες διατάξεις της German Protection against Infection Act [Infektionsschutzgesetz (IfSG), άρ. 60, 2001]. βλ. σχετικά T. Crum/K. Mooney/B. Tiwari, *Current situation of vaccine injury compensation program*, ό.π.

⁵³ Ο ν. 2251/1994 έχει ενσωματώσει την Οδηγία 85/374/ΕΟΚ, του Συμβουλίου της 25ης Ιουλίου 1985, για την προσέγγιση των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών σε θέματα ευθύνης λόγω ελαττωματικών προϊόντων.

⁵⁴ Για να στοιχειοθετηθεί ευθύνη του Δημοσίου ή νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου προς αποζημίωση κατά την έννοια των διατάξεων 105-106 ΕισΝΑΚ, απαιτείται: α) παράνομη πράξη ή παράλειψη ή υλική ενέργεια ή παράλειψη υλικής ενέργειας οργάνων του Δημοσίου ή του νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου κατά την άσκηση της ανατεθειμένης σε αυτά δημόσιας εξουσίας, β) επίκληση και απόδειξη συγκεκριμένης ζημίας, καθώς και γ) αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της παράνομης πράξεως ή παραλείψεως ή υλικής ενέργειας ή παραλείψεως υλικής ενέργειας και της επελθούσας ζημίας. Βλ. ΣτΕ 1396/2014, σκ. 12· ΣτΕ 2271/2013, σκ. 4· ΣτΕ 3839/2012, σκ. 5· ΣτΕ 347/2012, σκ. 5 κ.ά. [Link](#) (τελευταία πρόσβαση_30.05.2025).

θεμιτής και νομίμου (...) πραγματοποιήσεως εμβολιασμού, επέλθει ευθέως βλάβη της υγείας προσώπου, δηλαδή βλάβη μη οφειλόμενη σε παρεμβαλλόμενη παράνομη πράξη ή παράλειψη (όπως π.χ. χορήγηση ελαττωματικού ή ακατάλληλου σκευάσματος ή πλημμέλειες κατά την διενέργεια του εμβολιασμού), ανακύπτει, (...), ευθέως εκ του άρθρου 4 παρ. 5 σε συνδυασμό και με το άρθρο 25 παρ. 4 του Συντάγματος, με το οποίο καθιερώνεται η αρχή της κοινωνικής αλληλεγγύης των πολιτών, ευθύνη του κράτους προς εύλογη αποκατάσταση της ζημίας του παθόντος (...). Τούτο, δε διότι, στις περιπτώσεις αυτές, η προκαλούμενη από την πραγματοποίηση του εμβολιασμού βλάβη συνιστά υπέρμετρη θυσία για τον παθόντα (βλάβη υγείας και προσβολή προσωπικότητας), χάριν του συμφέροντος του κοινωνικού συνόλου (πρβλ. *Bundesgerichtshof* απόφαση της 19.02.1953 III ZR 208/51, *Corte costituzionale della Repubblica Italiana* αποφάσεις 118 έτους 1996, 27 έτους 1998, 107 έτους 2012 κ.ά.)».

Εν προκειμένω, το ΣτΕ εφάρμοσε τη νέα *sui generis* αρχή της αστικής ευθύνης του Δημοσίου από νόμιμες κρατικές ενέργειες⁵⁵, η οποία προσεγγίζει τη γενικότερη προβληματική της «*responsabilité sans faute*»⁵⁶ της γαλλικής έννομης τάξης και των «no-fault» συστημάτων αποζημίωσης που αναφέρθηκαν παραπάνω. Το σκεπτικό έχει ως εξής: Ο υποχρεωτικός εμβολιασμός εντάσσεται στο πλαίσιο της νόμιμης⁵⁷, θεμιτής, αλλά ενίοτε ζημιογόνου δράσης του Δημοσίου. Το θύμα που έτυχε να υποστεί ανεπιθύμητες παρενέργειες θα πρέπει να αποζημιωθεί από το σύνολο της κοινωνίας για την υπέρμετρη θυσία που το ίδιο υπέστη, η οποία υπερβαίνει τα όρια της θυσίας στην οποία είναι ανεκτό να υποβάλλονται οι πολίτες χάριν του δημοσίου συμφέροντος⁵⁸.

III. ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ ΜΕΣΑ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΚΙΝΔΥΝΕΥΣΗΣ

Λαμβανόμενων υπόψιν όλων των παραπάνω, καθίσταται σαφές ότι το καθεστώς της ευθύνης για βλάβες που οφείλονται στον εμβολιασμό συνδέθηκε με δύο πολύ σημαντικές εξελίξεις στο δίκαιο της αστικής ευθύνης: αρχικά με 1) την «αντικειμενικοποίηση της ευθύνης», δηλαδή τη σταδιακή αποσύνδεση της ευθύνης από την υπαιτιότητα, και περαιτέρω με 2) την «κοινωνικοποίηση των κινδύνων», δηλαδή την ενίσχυση του εγγυοδοτικού ρόλου του κράτους σε περιπτώσεις διακινδύνευσης του πολίτη και τη μετακύλιση της υποχρέωσης αποζημίωσης από τον ιδιώτη προς το κοινωνικό σύνολο.

⁵⁵ Κ. Ρέμελης, *Η αστική ευθύνη του κράτους*, ό.π.

⁵⁶ Συναφώς θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο όρος «αντικειμενικοποίηση» μπορεί να προκαλέσει σύγχυση, εν προκειμένω, δεδομένου η ευθύνη του Δημοσίου στην ελληνική έννομη τάξη αναγνωριζόταν εξ αρχής ως αντικειμενική, δηλαδή ως ευθύνη ανεξαρτήτως υπαιτιότητας/παισματος. Το κρίσιμο ζήτημα, το οποίο μελετάται στην προκειμένη περίπτωση, είναι η λεγόμενη «γενίκευση» της υποχρέωσης αποκατάστασης των ζημιωγόνων συνεπειών της κρατικής δράσης, πέραν του πεδίου εφαρμογής των άρθρων 105-106 ΕισΝΑΚ, και η αναζήτηση νέων θεμελίων και δικαιολογητικών βάσεων/νομίμων λόγων ευθύνης του Δημοσίου, με σκοπό την αποτελεσματικότερη προστασία των θυμάτων. Π. Παυλόπουλος, *Η αστική ευθύνη του Δημοσίου*, Ι. Γενική Θεώρηση, 1986, σελ. 156.

⁵⁷ Λαμβάνοντας ως δεδομένο ότι ο υποχρεωτικός εμβολιασμός έχει κριθεί ως συνταγματικός ή συνταγματικά ανεκτός.

⁵⁸ Με τις παραδοχές αυτές το Δικαστήριο εφάρμοσε τις γερμανικές θεωρίες της «θυσίας» (*Aufopferung*), και της «ιδιαίτερης θυσίας» (*Sonderopfertheorie*).

1. Η «ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ»⁵⁹: Η ΑΠΟΣΥΝΔΕΣΗ ΤΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΥΠΑΙΤΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΚΙΝΔΥΝΕΥΣΗΣ

Ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα, αρχής γενομένης από την ανάγκη ταχείας και αποτελεσματικής αποκατάστασης των πολλαπλών εργατικών ατυχημάτων που σημειώθηκαν μετά τη βιομηχανική επανάσταση, παρατηρήθηκε σε αρκετές χώρες μια τάση αποσύνδεσης της ευθύνης από την υπαιτιότητα, με την καθιέρωση της αυτόματης ευθύνης των εργοδοτών για την αποζημίωση των θυμάτων⁶⁰. Μία από τις πρώτες ρυθμίσεις περί αντικειμενικής ευθύνης, στην Ευρώπη, ήταν η Prussian Railway Operators Act (Preußisches Gesetz über die Eisenbahn-Unternehmungen) του έτους 1838, η οποία καθιέρωνε την ευθύνη ανεξαρτήτως υπαιτιότητας για εργατικά και άλλα ατυχήματα στους σιδηροδρόμους. Στο ίδιο πνεύμα κινήθηκε η ιστορική απόφαση *Rylands vs Fletcher* (1868)⁶¹ της Βουλής των Λόρδων του Ηνωμένου Βασιλείου και ο γαλλικός νόμος της 9ης Απριλίου του 1898 για τα εργατικά ατυχήματα⁶².

Σταδιακά, κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, το καθεστώς της ευθύνης άρχισε να αντικειμενικοποιείται και να εξειδικεύεται σε αρκετές έννομες τάξεις, ως μια αντίδραση στον πολλαπλασιασμό των κινδύνων που επέφεραν, την εποχή εκείνη, οι ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις⁶³. Τα πρώτα πεδία εφαρμογής της αντικειμενικής ευθύνης αποτέλεσαν τα σιδηροδρομικά, αυτοκινητιστικά και αεροπορικά ατυχήματα, οι παρενέργειες από φάρμακα, οι ζημιές από τη χρήση της ατομικής ενέργειας κ.ά. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στα μέσα του 20ού αιώνα, η νομολογία της Γαλλίας, της Γερμανίας και των ΗΠΑ στράφηκε προς την ευθύνη ανεξαρτήτως υπαιτιότητας όσον αφορά τις βλάβες από εμβολιασμό.

Η τάση αντικειμενικοποίησης της ευθύνης αποτυπώθηκε σύντομα και στην ενωσιακή νομοθεσία με την Οδηγία της 25ης Ιουλίου 1985⁶⁴, για την προσέγγιση των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών σε θέματα ευθύνης λόγω ελαττωματικών προϊόντων⁶⁵, η οποία υιοθετήθηκε στο πλαίσιο της διαχείρισης των ζημιών που είχε προκαλέσει, την εποχή εκείνη,

⁵⁹ Αποτελεί μετάφραση του γαλλικού όρου «objectivisation de la responsabilité». Στην ξένη βιβλιογραφία χρησιμοποιούνται οι όροι: “no-fault liability”, “strict liability”, “responsabilité sans faute» κ.ά. Όλοι οι όροι αποδίδουν ένα σχήμα ευθύνης αποσυνδεδεμένο από την υπαιτιότητα με διαφοροποιήσεις αναλόγως με το εκάστοτε νομικό σύστημα.

⁶⁰ Πρόκειται για τη γνωστή ως “enterprise liability doctrine”, βλ. σχετικά E. Rajneri, “The Vaccines Case Law”, ό.π., σελ. 65· J. W. Flume, *Strict Liability in Austrian and German Law*, ό.π.· Conseil d’État, *Responsabilité et socialisation du risque*, Rapport public 2005, διαθέσιμο στο [link](#)· γαλλικός νόμος της 8ης Απριλίου 1898· Conseil d’État, *Cames*, 21.06.1895· Cour de cassation, Chambre civile, *Teffaine*, 16.06.1896.

⁶¹ House of Lords, *John Rylands and Jehu Horrocks v Thomas Fletcher*, αρ. LR 3 HL 330, 1868, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 30.05.2025).

⁶² Loi du 9 avril 1898 concernant les responsabilités dans les accidents du travail, JORF 10.04.1898, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 30.05.2025).

⁶³ Χαρακτηριστικά έχει υποστηριχθεί “(a)n adequate answer to the risks entailed by new technologies was the introduction of strict liability (...) The introduction of strict liability is rightfully characterized as a reaction to the technological changes”, J. W. Flume, *Strict Liability in Austrian and German Law*, ό.π., σελ. 206.

⁶⁴ Οδηγία 85/374/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 25ης Ιουλίου 1985, ό.π.

⁶⁵ Σύμφωνα με το άρθρο 6 της Οδηγίας: «1. Ένα προϊόν θεωρείται ελαττωματικό, εάν δεν παρέχει την ασφάλεια που δικαιούται κανείς να αναμένει, λαμβανομένων υπόψη όλων των περιστάσεων, συμπεριλαμβανομένων: α) της εξωτερικής εμφάνισης του προϊόντος, β) της ευλόγως αναμενόμενης χρησιμοποίησης του προϊόντος, γ) του χρόνου κατά τον οποίο το προϊόν ετέθη σε κυκλοφορία».

η φαρμακευτική ουσία θαλιδομίδη. Το παραπάνω ενωσιακό νομοθέτημα εισήγαγε ένα καθεστώς αντικειμενικής ευθύνης, καθιερώνοντας τη δυνατότητα θεμελίωσης της ευθύνης του παραγωγού χωρίς να απαιτείται υπαιτιότητα από μέρους του. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τις αιτιολογικές σκέψεις της Οδηγίας: «μόνο η καθιέρωση της ευθύνης άνευ πταίσματος που παραγωγού επιτρέπει τη σωστή επίλυση του προβλήματος του δικαίου καταλογισμού των εγγενών στη σύγχρονη τεχνική παραγωγή κινδύνων, που χαρακτηρίζει μια εποχή αυξανόμενου τεχνικού πολιτισμού (...)». Με τις ρυθμίσεις περί αντικειμενικής ευθύνης εξασφαλίζεται μία ευνοϊκότερη θέση για τα θύματα, τα οποία απαλλάσσονται από το βάρος απόδειξης της υπαιτιότητας του ζημιώσαντος. Σύμφωνα με το άρθρο 4 της Οδηγίας, ο ζημιωθείς υποχρεούται να αποδείξει μόνο τη ζημία, το ελάττωμα και την αιτιώδη συνάφεια μεταξύ ελαττώματος και ζημίας.

Συναφώς, η «αντικειμενικοποίηση της ευθύνης» συνδέθηκε με τη θεωρία της διακινδύνευσης⁶⁶, στο πλαίσιο της οποίας η γέννηση της ευθύνης δεν εξαρτάται από τη συνδρομή παρανομίας και υπαιτιότητας του ευθυνόμενου αλλά θεμελιώνεται στον κίνδυνο⁶⁷. Πιο συγκεκριμένα, στην ελληνική νομολογία έχει γίνει δεκτό ότι η «ευθύνη από διακινδύνευση»⁶⁸ είναι αντικειμενική ευθύνη η οποία γεννάται όταν ορισμένη ζημία συναρτάται με πηγές «ιδιαίτερων κινδύνων»⁶⁹, όπως είναι για παράδειγμα τα μέσα μαζικής μεταφοράς, οι εγκαταστάσεις παραγωγής ηλεκτρισμού, οι ανάλογες εγκαταστάσεις πυρηνικής ενέργειας, φυσικού αερίου και άλλων εύφλεκτων και εκρηκτικών χημικών ουσιών, η αυτοματοποιημένη μαζική παραγωγή προϊόντων κ.ά.⁷⁰. Χαρακτηριστικός, επίσης, είναι ο γερμανικός όρος “Gefährdungshaftung”, δηλαδή «ευθύνη από διακινδύνευση»⁷¹, ο οποίος χρησιμοποιείται στη γερμανική έννομη τάξη για να περιγράψει περιπτώσεις αντικειμενικής ευθύνης, δηλαδή ευθύνης ανεξαρτήτως πταίσματος. Συναφώς, στη γαλλική έννομη τάξη έχει αναγνωρισθεί από πολύ παλιά «η ευθύνη ανεξαρτήτως υπαιτιότητας από διακινδύνευση» (responsabilité sans faute pour risque) και ειδικότερα η ευθύνη του κράτους για «ειδικούς κιν-

⁶⁶ Αποτελεί μετάφραση του γαλλικού όρου «théorie des risques». Η εν λόγω θεωρία διατυπώθηκε στη γαλλική έννομη τάξη από τους Labbé, Raymond Saleilles και Louis Josserand, κατά τα τέλη του 19ου αιώνα.

⁶⁷ Ο κίνδυνος υποδηλώνει την πιθανότητα επέλευσης μιας ζημίας. Βλ. Π. Κορνηλάκη, *Η ευθύνη από διακινδύνευση – Δογματική και δικαιοπολιτική προσέγγιση*, 1982, σελ. 127.

⁶⁸ Η ευθύνη από διακινδύνευση στην ελληνική έννομη τάξη δεν κατοχυρώνεται σε γενική διάταξη. Η ευθύνη αυτή πηγάζει από ειδικές διατάξεις της νομοθεσίας και καταλογίζεται σε πρόσωπα τα οποία δημιουργούν ή εξουσιάζουν πηγές κινδύνων, βλ. Π. Φίλιο, *Ενοχικό Δίκαιο, Ειδικό μέρος*, 10η έκδ., 2011, σελ. 855.

⁶⁹ Βλ. ΠΠρΑθ 257/2011: «Η πρόκληση ζημίας από μία τέτοια πηγή κινδύνου περιάγει τον ζημιωθέντα σε δυσχερή θέση αποκαταστάσεως της ζημίας του διότι η αρχή της υποκειμενικής ευθύνης που διέπει το δίκαιο της εξωδικαιοπρακτικής ευθύνης αποκλείει την αποζημίωσή του από τον κάτοχο ή τον εξουσιαστή μίας τέτοιας πηγής κινδύνου όταν η ζημία δεν μπορεί να αποδοθεί σε υπαιτιότητα κάποιου συγκεκριμένου προσώπου, οπότε “casum sent it dominus”, δηλαδή η τυχαία ζημία βαρύνει εν τέλει τον παθόντα. Επίσης, ο ζημιωθείς δυσχερέστατα αποδεικνύει το πταίσμα (όταν υπάρχει) εκείνου που τον ζημίωσε, ενώ ο τελευταίος ως κάτοχος της ανάλογης τεχνογνωσίας ευχερέστατα ανταποδεικνύει ότι δεν υπάρχει πταίσμα».

⁷⁰ Βλ. λ.χ. καθεστώς αντικειμενικής ευθύνης/ευθύνης από διακινδύνευση σε βάρος του πλοιοκτήτη για τις ζημιές που προήλθαν από ρύπανση της θάλασσας λόγω διαφυγής ή διαρροής πετρελαίου από το πλοίο του (άρθρο 29 ν. 1650/1986).

⁷¹ “Liability for endangerment”, “liability based on dangerousness”.

δύνους» (*responsabilité pour risque spécial*), η οποία απαντάται και στις αποφάσεις για τους υποχρεωτικούς εμβολιασμούς (βλ. παραπάνω, απόφαση *Dejous*)⁷².

Λαμβανομένων υπ' όψιν όλων των παραπάνω, η «ευθύνη από διακινδύνευση» αποτελεί μια νέα ιδιαίτερη μορφή αντικειμενικής ευθύνης, η οποία ανταποκρίνεται αποτελεσματικότερα στις νέες προκλήσεις που έθεσε και εξακολουθεί να θέτει η σύγχρονη κοινωνία της διακινδύνευσης. Σύμφωνα με τη νομολογία: «(η) αποκλειστική προσήλωση (...) στο δόγμα της υποκειμενικής ευθύνης συνεπάγεται την αδυναμία της έννομης τάξεως να αποκαταστήσει σημαντικό ποσοστό από τις ζημιές του σύγχρονου πολίτη και γι' αυτό επιβάλλεται ένας αναπροσανατολισμός στη λειτουργία του δικαίου της εξωδικαιοπρακτικής ευθύνης στο πλαίσιο του σύγχρονου κοινωνικού κράτους (...). Απαιτείται λοιπόν μία διαφορετική νομική αντιμετώπιση της ευθύνης από την πρόκληση ζημιών από (...) πηγές ιδιαίτερων κινδύνων που αποκαλείται “ευθύνη από διακινδύνευση”. Αυτή δεν μπορεί να είναι παρά η αναγνώριση της υποχρέωσης για αποζημίωση ανεξάρτητα από υπαιτιότητα όταν η ζημία συναρτάται με πηγές, από τις οποίες εκπορεύεται ένας “ιδιαίτερος” κίνδυνος» (ΠΠρΑθ 257/2011). Θα πρέπει, όμως, να επισημανθεί ότι σύμφωνα με πολλούς μελετητές η «αντικειμενική ευθύνη» και η «ευθύνη από διακινδύνευση» δεν θα πρέπει να συγχέονται, δεδομένου ότι η ευθύνη από διακινδύνευση είναι μεν αντικειμενική, δηλαδή ευθύνη ανεξαρτήτως υπαιτιότητας, χωρίς όμως να ισχύει πάντοτε και το αντίστροφο⁷³.

2. Η «ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΚΙΝΔΥΝΩΝ»⁷⁴: ΚΡΑΤΙΚΟΙ ΑΠΟΖΗΜΙΩΤΙΚΟΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΣΤΟ ΟΝΟΜΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ, ΤΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΒΑΡΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗΣ

Μια ακόμα εξέλιξη στο δίκαιο της ευθύνης, που αναδεικνύεται με ενάργεια μέσα από την προβληματική της ευθύνης για βλάβες από τα εμβόλια, αποτελεί η λεγόμενη «κοινωνικοποίηση των κινδύνων». Μέχρι στιγμής δεν απαντάται στη βιβλιογραφία ένας κοινά αποδεκτός ορισμός της παραπάνω έννοιας, η οποία έχει τις ρίζες της στη γαλλική θεωρία και νομολογία⁷⁵. Το Conseil d'État έχει δεχτεί, πάντως, ότι κοινωνικοποίηση των κινδύνων υφίσταται σε περιπτώσεις όπου θεσπίζονται αυτόνομα καθεστώτα αποζημίωσης, ανεξάρτητα από το κλασσικό σχήμα της αδικο-

⁷² M. Long/P. Weil/G. Braibant/P. Delvolvé/B. Genevois, *La responsabilité pour risque spécial*, ό.π.: βλ. επίσης την απόφαση-σταθμό CE, *Cames*, 21.06.1895, αρ. 82490 και την έκτοτε πλούσια σχετική νομολογία, διαθέσιμη στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 30.05.2025).

⁷³ Για παράδειγμα, στη θεωρία οι απόψεις διίστανται σχετικά με το εάν η αντικειμενική ευθύνη του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων είναι ευθύνη από διακινδύνευση. Βλ. ενδ. Ι. Κ. Καράκωστα, *Ευθύνη παραγωγού για ελαττωματικά προϊόντα*, 2019, σελ. 97-98· Α. Βαλτούδη, *Η ευθύνη από τα ελαττωματικά προϊόντα*, 1999, σελ. 82-83· Π. Φίλιο, *Ενοχικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 858, σύμφωνα με τον οποίο «ο όρος αντικειμενική ευθύνη που χρησιμοποιούν ορισμένοι συγγραφείς για την ευθύνη από διακινδύνευση είναι απολύτως ανεπαρκής για να εκφράσει την τελευταία. Αυτός σημαίνει μόνο ευθύνη ανεξάρτητη από πταίσμα χωρίς να τονίζει την ιδιαιτερότητα της ευθύνης. Κατά τα άλλα στεγάζει σωρεία περιπτώσεων που πολλές φορές δεν έχουν καμία σχέση με διακινδύνευση»· βλ. επίσης [link \(τελευταία πρόσβαση 30.05.2025\)](#).

⁷⁴ Αποτελεί μετάφραση του γαλλικού όρου «socialisation du risque».

⁷⁵ B. Pignierol, *Responsabilité et socialisation du risque*, AJDA 2005. 2211, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 30.05.2025).

πρακτικής ευθύνης, και ιδίως όταν το Δημόσιο συμμετέχει στους μηχανισμούς της αποζημίωσης⁷⁶. Καθοριστική, για τη σύλληψη της ιδέας της «κοινωνικοποίησης των κινδύνων», υπήρξε η απόφαση-σταθμός *Cames*⁷⁷, στο πλαίσιο της οποίας το Conseil d'État αναγνώρισε, για πρώτη φορά, την αυτόματη αποζημιωτική ευθύνη εκ μέρους του Δημοσίου ανεξαρτήτως υπαιτιότητας.

Έκτοτε, η κοινωνικοποίηση των κινδύνων συνδέθηκε με τον πολλαπλασιασμό των μαζικών κινδύνων στη σύγχρονη εποχή, σηματοδοτώντας τον ρόλο του κράτους σε σχέση με τους κινδύνους αυτούς. Μέσα στη σύγχρονη κοινωνία της διακινδύνευσης «η δημιουργία νέων εστιών κινδύνων και η ανάγκη αντιμετώπισης συνεχώς μεταβαλλόμενων και πολύμορφων σύγχρονων απειλών δημιουργούν αναπόφευκτα ένα γενικευμένο αίσθημα κοινωνικής ανασφάλειας. Αυτονόητα λοιπόν, ιδίως σε περιόδους κρίσεων και έκτακτων αναγκών, οι απαιτήσεις για κοινωνική ασφάλεια και κοινωνική αλληλεγγύη εντείνονται και ευλόγως έχουν ως φυσικό αποδέκτη το κράτος»⁷⁸. Υπό την παραπάνω οπτική, ο αποζημιωτικός μηχανισμός της πολιτείας συνδέθηκε με τη θεωρία του κινδύνου και περαιτέρω απέκτησε σταδιακά μία νέα ταυτότητα με έντονα κοινωνικά χαρακτηριστικά⁷⁹: λόγοι κοινωνικής αλληλεγγύης, διανεμητικής δικαιοσύνης⁸⁰ και ισότητας ενώπιον των δημοσίων βαρών συνηγορούν υπέρ της αναγνώρισης της αποζημιωτικής ευθύνης του κράτους, το οποίο λειτουργεί σε συγκεκριμένες περιπτώσεις ως εγγυητής για την αποκατάσταση των βλαβών των πολιτών.

Πιο συγκεκριμένα, οι θεωρίες της αυτοθυσίας (*Aufopferung*) και της ειδικής θυσίας (*Sonderopfer*) της γερμανικής έννομης τάξης, όπως και οι αρχές της ισότητας όλων των πολιτών ενώπιον των δημοσίων βαρών (*la principe de l' égalité devant les charges publique*⁸¹) και της κοινωνικής αλληλεγγύης (*la principe de la solidarité sociale*) της γαλλικής θεωρίας, διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην προβληματική της «κοινωνικοποίησης των κινδύνων». Οι ζημίες που υφίστανται ορισμένοι μόνο πολίτες, από νόμιμες πλην ζημιογόνες πράξεις και παραλείψεις κρατικών οργάνων, χαρακτηρίζονται ως «ειδικά δημόσια βάρη»⁸² και συνιστούν ιδιαίτερη θυσία των πολιτών αυτών στο πλαίσιο της εξυπηρέτησης του δημοσίου συμφέροντος. Διαμορφώνεται έτσι μια δυσμενής κατάσταση και μια άνιση επιβάρυνση στους ζημιωθέντες πολίτες, οι οποίοι θα πρέπει να αποζημιωθούν από το σύνολο της κοινωνίας (επομένως από το Δημόσιο ή από συγκεκριμένο ΝΠΔΔ) στο όνομα της διανεμητικής δικαιοσύνης και της κοινωνικής αλληλεγγύης. «Η εξάλειψη δε της ανισότητας αυτής καθίσταται εφικτή (...) μόνον με την καταβολή από το Κράτος στα ζημιωθέντα πρόσωπα αποζημιώσεως προς επανόρθωση της ειδικής και ασυνήθους φύσεως ζημίας

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ CE, *Cames*, 21.06.1895.

⁷⁸ Κ. Ρέμελης, *Η αστική ευθύνη του κράτους*, ό.π.

⁷⁹ «Ο κύκλος της άνευ πταίσματος αστικής ευθύνης της δημόσιας εξουσίας παρουσιάζεται να έχει θεωρητικώς δύο τομείς αντικειμενικής εξωσυμβατικής ευθύνης. Ήτοι: τον τομέα αποκαταστάσεως των ειδικών ζημιών που προέρχεται από ιδιαιτέρως επικίνδυνες εγκαταστάσεις ή ενέργειες της δημόσιας εξουσίας. Και τον τομέα αποκαταστάσεως των εξαιρετικής φύσεως ζημιών που προξενούνται σε ορισμένους διοικουμένους για λόγους δημοσίου (γενικού) συμφέροντος, εξ αποτελέσματος σύννομων πολιτειακών αποφάσεων», Λ. Θεοχαρόπουλος, *Η αρχή της ισότητας*, ό.π., σελ. 56.

⁸⁰ Η διανεμητική δικαιοσύνη αφορά την κατανομή των συνεπειών που προέρχονται από ένα ατύχημα, βλ. Π. Φίλιο, *Ενοχικό Δίκαιο*, ό.π., σελ. 856.

⁸¹ Η αρχή κατοχυρώνεται στο άρθρο 13 της Γαλλικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη. βλ. επίσης P. Delvolle, *La principe d'égalité devant les charges publiques*, 1969.

⁸² Λ. Θεοχαρόπουλος, *Η αρχή της ισότητας*, ό.π., σελ. 7 επ.

τους, μετατρεπόμενου έτσι του ειδικού αυτού δημοσίου βάρους εις γενικό δημόσιο βάρος, αφού για την καταβολή της σχετικής αποζημιώσεως συνεισφέρουν όλοι οι φορολογούμενοι»⁸³.

Η «κοινωνικοποίηση των κινδύνων» φωτίζεται από διάφορα νομικά φαινόμενα, όπως είναι: Α) η καθιέρωση «no-fault» συστημάτων αποζημίωσης από το Δημόσιο, Β) η αναγνώριση της αποζημιωτικής ευθύνης του Δημοσίου από νόμιμες πράξεις⁸⁴, αλλά και Γ) η στοιχειοθέτηση της ευθύνης του Δημοσίου ακόμα και σε περιπτώσεις απομακρυσμένης αιτιότητας μεταξύ της πράξης/παράλειψης του Δημοσίου και της ζημίας του πολίτη⁸⁵:

Α. Στα «no-fault» συστήματα αποζημίωσης (τα οποία αναλύθηκαν ανωτέρω όσον αφορά, ειδικότερα, τις περιπτώσεις των βλαβών από εμβολιασμό) το βάρος αποκατάστασης της βλάβης του ζημιωθέντος επωμίζεται το κράτος και κατ' επέκταση το σύνολο της κοινωνίας. «Όταν ένα άτομο υφίσταται μια θυσία για το καλό του κοινωνικού συνόλου, τότε το σύνολο της κοινωνίας έχει το χρέος να αποζημιώσει το άτομο αυτό»⁸⁶. Σκοπός των συστημάτων αυτόματης αποζημίωσης, ανεξαρτήτως υπαιτιότητας, είναι η ταχύτερη δυνατή αποκατάσταση της ζημίας, χωρίς όμως να αποκλείεται η αναζήτηση περαιτέρω ατομικών ευθυνών. Πέραν των βλαβών από εμβόλια, έχουν θεσπιστεί συστήματα αποζημίωσης ανεξαρτήτως υπαιτιότητας και για άλλες κατηγορίες ζημιωθέντων, όπως για τα θύματα πολέμου, τρομοκρατικών επεισοδίων και φυσικών καταστροφών⁸⁷.

Β. Παράλληλα, η κοινωνικοποίηση των κινδύνων συνδέθηκε με την προβληματική της «γενίκευσης» της υποχρέωσης αποκατάστασης των ζημιογόνων συνεπειών της κρατικής δράσης. Στη Γερμανία, για παράδειγμα, οι πρώτες ρυθμίσεις που προέβλεπαν την υποχρέωση αποζημίωσης εκ μέρους του κράτους για νόμιμες, πλην ζημιογόνες, ενέργειες των οργάνων του, αφορούσαν τον αποζημιωτικό μηχανισμό της «απαλλοτριωτικής παρέμβασης» (enteignender Eingriff)⁸⁸. Πιο συγκεκριμένα, επρόκειτο για περιπτώσεις κρατικών παρεμβάσεων στην ιδιοκτησία, οι οποίες επέφεραν προσβολή των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων των πολιτών χωρίς να συνιστούν γνήσια απαλλοτρίωση. Ακολούθως, η κρατική αποζημιωτική ευθύνη από νόμιμες πράξεις, στη γερμανική έννομη τάξη, επεκτάθηκε και για περιπτώσεις μη περιουσιακών ζημιών με θεμέλια τους θεσμούς της αυτοθυσίας (Aufopferung) και της επιβολής δημοσίων βαρών ειδικής θυσίας (Sonderopfer). Κρίσιμη ήταν η ιστορική απόφαση της 19ης Φεβρουαρίου 1953⁸⁹ για την ευθύνη σε περιπτώσεις βλάβης από εμβολιασμό.

⁸³ Ibidem, σελ. 11.

⁸⁴ Κ. Ρέμελης, *Η αστική ευθύνη του κράτους*, ό.π.

⁸⁵ Ι. Μαθιουδάκης, *Η απομακρυσμένη αιτιότητα στο αρ. 105 ΕΙΣΝΑΚ – Εκδοχές κοινωνικοποίησης του κινδύνου στην κρατική ευθύνη (με αφορμή την απόφαση του ΣΕ Τμ. Α 1500/2022)*, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 30.05.2025).

⁸⁶ “Whenever an individual has to suffer a sacrifice for the benefit of the community, then the community has the duty to compensate him”, Ε. Rajneri, “The Vaccines Case Law”, ό.π., σελ. 59.

⁸⁷ Βλ. για παράδειγμα τους γαλλικούς νόμους της 16ης Απριλίου 1914 pour la réparation des dommages causés par des émeutes, της 9ης Σεπτεμβρίου 1986 relative à la lutte contre le terrorisme et aux atteintes à la sûreté de l’État, και τις αποφάσεις CE, *Eroux V*, 10.04.1992 και CE, *Bianchi*, 09.04.1993. Β. Pignierol, *Responsabilité et socialisation du risque*, ό.π.

⁸⁸ Χ. Τσιλιώτης, *Αστική ευθύνη του Δημοσίου*, ό.π., σελ. 617.

⁸⁹ Bundesgerichtshof, αρ. III ZR 208/51. Με την απόφαση αυτή εγκαταλείφθηκε η μέχρι τότε πάγια νομολογία του Reichsschaden, το οποίο δεν δεχόταν την παραπάνω αξίωση για μη περιουσιακά αγαθά.

Στην Ελλάδα για πολλά χρόνια η θεωρία και η νομολογία δίσταζαν να δεχτούν την όποια ευθύνη του κράτους από νόμιμες ζημιογόνες πράξεις των οργάνων του, δεδομένου ότι *expressis verbis* δεν μπορούσε να θεμελιωθεί μια τέτοια ευθύνη στα άρθρα 105-106 του ΕισΝΑΚ⁹⁰. Ύστερα από χρόνιες νομολογιακές και θεωρητικές ταλαντεύσεις, το Συμβούλιο της Επικρατείας δέχτηκε τελικώς τη στοιχειοθέτηση ευθύνης του Δημοσίου από νόμιμες πράξεις (ΣτΕ Τμ. Ε' 5504/2012), υπό προϋποθέσεις (ΣτΕ Ολ. 1501/2014), με βάση την αρχή της ισότητας ενώπιων των δημοσίων βαρών⁹¹.

Με την πρόσφατη απόφαση ΣτΕ Τμ. Α' 622/2021, το Δικαστήριο προέβη σε μια επέκταση της νομολογιακής γραμμής περί αστικής ευθύνης του Δημοσίου από σύννομες πράξεις και για περιπτώσεις νόμιμων και *lege artis* διεξαχθέντων εμβολιασμών, όπως αναλύθηκε παραπάνω. Το πολύ ενδιαφέρον, όμως, σημείο της εν λόγω απόφασης είναι ότι το ΣτΕ δέχθηκε ότι η ευθύνη από νόμιμες κρατικές ενέργειες «ανακύπτει, (...) ευθέως εκ του άρθρου 4 παρ. 5 σε συνδυασμό και με το άρθρο 25 παρ. 4 του Συντάγματος (...) υπό την έννοια της αποκαταστάσεως τόσο της τυχόν υλικής όσον και, κατ' ανάλογη εφαρμογή του άρθρου 932 ΑΚ, της ηθικής βλάβης του»⁹². Αναγνωρίστηκε, επομένως, ρητώς η ευθύνη του Δημοσίου από σύννομες πράξεις για την αποκατάσταση τόσο της υλικής ζημίας όσο και της ηθικής βλάβης/ψυχικής οδύνης των ζημιωθέντων, επί τη βάση του άρθρου 4 παρ. 5 Σ., περί ισότητας ενώπιον των δημοσίων βαρών⁹³ αλλά και του άρθρου 25 παρ. 4, όπου κατοχυρώνεται το χρέος κοινωνικής αλληλεγγύης⁹⁴.

Γ. Τέλος, η «κοινωνικοποίηση των κινδύνων» συνδέθηκε, από ορισμένους μελετητές, με περιπτώσεις «διευρυμένης/απομακρυσμένης αιτιότητας», όταν δηλαδή αναγνωρίζεται η ευθύνη του κράτους για την αποκατάσταση ζημιών «που δεν συνδέονται (...) ευθέως και αμέσως αιτιωδώς με το ζημιογόνο αποτέλεσμα»⁹⁵. Πιο συγκεκριμένα, στην πρόσφατη απόφαση ΣτΕ Τμ. Α' 1500/2022, το Δικαστήριο έκρινε ότι στοιχειοθετείται ευθύνη του Δημοσίου, βάσει των άρθρων 105-106 ΕισΝΑΚ, σε υπόθεση βιασμού και ειδικθούς τραυματισμού νεαρής κοπέλας από αλλοδαπό, ο οποίος εισήλθε και παρέμεινε παράνομα στο ελληνικό έδαφος. Για τη στοιχειοθέτηση της ευθύνης έγινε επίκληση των πιθανών κινδύνων που εγκυμονεί η παράνομη είσοδος και παραμονή αλλοδαπών στην ελληνική επικράτεια καθώς και η παράλειψη της απέλασής τους από το κράτος. Πιο συγκεκριμένα, το Δικαστήριο δέχτηκε ότι «υπάρχει γενικώς και αφηρημένως αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της παράνομης αυτής παραλείψεως των οργάνων του Ελληνικού Δημοσίου και της ζημίας (βλάβης του σώματος και της υγείας) του προσώπου, η οποία προκαλείται από τον ουδέποτε συλληφθέντα και εντεύθεν μη απελαθέντα ή μη υποχρεωθέντα σε επιστροφή υπήκοο τρίτης χώρας». Η εν λόγω

⁹⁰ Βλ. ενδ. Π. Παυλόπουλο, *Αστική ευθύνη του Δημοσίου*, ό.π.· βλ. επίσης Λ. Θεοχαρόπουλο, *Η αρχή της ισότητας*, ό.π.

⁹¹ Βλ. ακόμα ΣτΕ Ολ. 800-803/2021.

⁹² Η παραπάνω νομολογιακή θέση απαντάται και στην πρόσφατη απόφαση υπ' αρ. 1390/2022 του Τριμελούς Διοικητικού Εφετείου Αθηνών. Εν προκειμένω το Εφετείο επιδίκασε αποζημίωση για την ηθική βλάβη θύματος από παρενέργειες του εμβολιασμού κατά της ιλαράς, ευθέως βάσει του άρθρου 4 παρ. 5 Σ.

⁹³ Στη θεωρία είχε υποστηριχθεί, ήδη από τα τέλη του 20ού αιώνα, η θεμελίωση της ευθύνης του Δημοσίου από σύννομες πράξεις στην αρχή της ισότητας ενώπιον των δημοσίων βαρών: «Η έννοια των δημοσίων βαρών ειδικής θυσίας εμφανίζεται ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη δέσμευση της αστικής ευθύνης της κρατικής εξουσίας από σύννομες ζημιογόνους ενέργειες των οργάνων της», βλ. Λ. Θεοχαρόπουλο, *Η αρχή της ισότητας*, ό.π., σελ. 11).

⁹⁴ ΣτΕ 5504/2012, ΣτΕ 3783/2014.

⁹⁵ Ι. Μαθιουδάκης, *Η απομακρυσμένη αιτιότητα*, ό.π.

απόφαση, η οποία δέχθηκε αυστηρή κριτική από μέρος της θεωρίας⁹⁶, έθεσε ένα ενδιαφέρον και πρωτοφανές νομολογιακό προηγούμενο υπέρ της επιταγής της κοινωνικής ασφάλειας και της καθιέρωσης μιας διευρυμένης εγγυητικής προστασίας εκ μέρους του κράτους.

IV. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Για την αποκατάσταση των βλαβών από εμβολιασμούς προσφέρεται, σήμερα, μια πληθώρα ρυθμίσεων και επιλογών όσον αφορά την ευθύνη και τη χορήγηση αποζημίωσης. Από το γενικό καθεστώς της παραδοσιακής αδιοπρακτικής ευθύνης, με πυρήνα την υπαιτιότητα, μέχρι την αντικειμενική ευθύνη του παραγωγού ελαττωματικών προϊόντων, αλλά και τις ρυθμίσεις περί κρατικής ευθύνης και τα «no-fault» προγράμματα αποζημίωσης (σε όσες έννομες τάξεις αυτά έχουν θεσπιστεί) για βλάβες από εμβόλια⁹⁷. Ο πλουραλισμός⁹⁸ των καθεστώτων συνδέεται με την ιδιαίτερη φυσιογνωμία των βλαβών από εμβόλια και με τις ιδιαίτερες δυσκολίες, με τις οποίες ήρθαν αντιμέτωπα τα θύματα των εμβολιασμών, όσον αφορά την απόδειξη της υπαιτιότητας, της παρανομίας, του ελαττώματος και του αιτιώδους συνδέσμου.

Πράγματι, δεδομένης της εγγενούς επικινδυνότητας των φαρμάκων, είναι γεγονός ότι η εκδήλωση –σε σπάνιες περιπτώσεις– ανεπιθύμητων παρενεργειών συνεχεται άρρηκτα με τη φύση και την κατά προορισμό χρήση και κυκλοφορία των εμβολίων, χωρίς να συντρέχει απαραίτητα συγκεκριμένη πταισματική συμπεριφορά. Λαμβάνοντας αυτό υπόψη, τα δικαστήρια προσπάθησαν να αποσυνδέσουν, σε πρώτο στάδιο, την ευθύνη για βλάβες από εμβολιασμό από την προϋπόθεση της υπαιτιότητας· ακολούθησαν έτσι την οδό της αντικειμενικής ευθύνης στο πλαίσιο και της γενικότερης τάσης για «αντικειμενικοποίηση της ευθύνης» μέσα στη σύγχρονη κοινωνία της διακινδύνευσης. Παράλληλα, υπό το καθεστώς της αντικειμενικής ευθύνης του παραγωγού λόγω ελαττωματικότητας του προϊόντος, παρατηρήθηκε δυσκολία όσον αφορά τον εντοπισμό και την απόδειξη του ελαττώματος⁹⁹ του εμβολίου και της αιτιώδους σχέσης ανάμεσα στο ελάττωμα και τον εμβολιασμό¹⁰⁰. Ως εκ τούτου, δημιουργήθηκε σύντομα η ανάγκη για ειδικότερες ρυθμίσεις και αποτελεσματικούς μηχανισμούς αποζημίωσης, πέραν του κλασσικού δικαίου της αδιοπραξίας

⁹⁶ «Δεν είναι ευκρινές δικαιοπολιτικά γιατί το Δικαστήριο αποδέχεται τη θεωρία του σκοπού του κανόνα δικαίου. Ακόμα πιο παράδοξο είναι ότι δεν τη συνδέει με τη θεωρία της πρόσφορης αιτίας, την οποία ακολουθεί σταθερά, αλλά με αυτήν του ισοδυνάμου των όρων, η οποία έχει εγκαταλειφθεί προ πολλού ως ανεπιεικής ακόμα και στη Γερμανία που πρωτοϋποστηρίχθηκε στα τέλη του 19ου αιώνα. Υπ' αυτή την εκδοχή, προβληματική είναι και η άρνηση αναγνώρισης διακοπής του αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ παράνομης παράλειψης οφειλομένης νομίμου ενεργείας και ζημιογόνου αποτελέσματος μέσω της εγκληματικής και ζημιογόνου συμπεριφοράς του δράστη. Η παραπάνω εντυπωσιακή νομολογιακή μεταβολή ευλόγως δημιουργεί ζητήματα ανασφάλειας δικαίου», Χ. Τσιλιώτης, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 30.05.2025).

⁹⁷ Υπενθυμίζεται ότι στην ελληνική έννομη τάξη δεν έχει θεσπιστεί ειδικό πρόγραμμα αποζημιώσεων για βλάβες από εμβολιασμούς. Στις υποθέσεις βλάβης από εμβολιασμούς εξετάζεται, κατά βάση, η αδιοπρακτική ευθύνη του ιατρού (914 ΑΚ), η ευθύνη του Δημοσίου λόγω παρανόμων πράξεων/παραλείψεων των οργάνων του (105-106 ΕισΝΑΚ) και η ευθύνη του παραγωγού σε περίπτωση ελαττωματικού εμβολίου (ν. 2251/1994). Στο παραπάνω σχήμα συμπεριλαμβάνεται και η *suis generis* προβληματική της ευθύνης του Δημοσίου από νόμιμες πράξεις.

⁹⁸ D. Fairgrieve, "The Vaccine Issue", ό.π., σελ. 93.

⁹⁹ Η ίδια άλλωστε η έννοια του «ελαττώματος» απαιτεί ερμηνεία.

¹⁰⁰ D. Fairgrieve, "The Vaccine Issue", ό.π., σελ. 93· βλ. επίσης "(...) Problems relate to the proof of the defectiveness of the vaccine as well as the causal link between the vaccination and the symptoms of the victim (...)", P. Rott, *Compensation for Vaccination Damage*, ό.π.

και της αντικειμενικής ευθύνης του παραγωγού. Το κρίσιμο ερώτημα το οποίο τέθηκε είναι ποιος έχει την ευθύνη και, ειδικότερα, ποιος είναι ο ρόλος του κράτους στις περιπτώσεις βλαβών από εμβολιασμούς που διενεργήθηκαν νομίμως και προσποκόντως¹⁰¹.

Στο πλαίσιο αυτό, αναγνωρίστηκε σε αρκετές έννομες τάξεις η ευθύνη ανεξαρτήτως υπαιτιότητας του κράτους και καθιερώθηκαν «no-fault» συστήματα αποζημίωσης. Οι σχετικές ρυθμίσεις θεμελιώνονταν στην ιδέα της ειδικής θυσίας και της κοινωνικής αλληλεγγύης: δεδομένου ότι ένα άτομο θυσιάστηκε (λόγω του τραυματισμού του από το εμβόλιο) για την εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος (λόγοι δημόσιας υγείας, επίτευξη ανοσίας της αγέλης, περιορισμός μετάδοσης της ασθένειας), το Δημόσιο οφείλει να αποζημιώσει το άτομο αυτό για την ιδιαίτερη και υπέρμετρη θυσία που υπέστη προς όφελος του κοινωνικού συνόλου¹⁰². Ειδικότερα, στην ελληνική έννομη τάξη, παρόλο που δεν υπάρχει μέχρι σήμερα ειδικό ρυθμιστικό πλαίσιο ευθύνης και αποζημίωσης για τις βλάβες από τα εμβόλια, η νομολογία δέχτηκε προσφάτως την ευθύνη του Δημοσίου για περιπτώσεις βλάβης από υποχρεωτικούς νόμιμους εμβολιασμούς (ΣτΕ 622/2021, ΔΠΡ Αθηνών 4202/2025).

Τέλος, όλα τα παραπάνω επιβεβαιώνουν την άποψη ότι «οι υποθέσεις βλαβών από εμβολιασμούς θέτουν ιδιαίτερες προκλήσεις για τους κανόνες του κοινού αστικού δικαίου»¹⁰³. Πράγματι στις υποθέσεις των βλαβών από εμβολιασμούς μετουσιώθηκαν ειδικότερες θεωρίες και εφαρμόστηκαν νέες νομολογιακές τάσεις, οι οποίες εντάχθηκαν στο πλαίσιο των γενικότερων εξελίξεων του δικαίου της αστικής ευθύνης: η σημαντικότερη δε εξέλιξη του δικαίου της αστικής ευθύνης σχετίζεται με τη σταδιακή απομάκρυνση από το παραδοσιακό σχήμα της υποκειμενικής αδιοπρακτικής ευθύνης, με επίκεντρο την υπαιτιότητα, και με την αναζήτηση έτερων ερεισμάτων για τη θεμελίωση της ευθύνης, όπως ο κίνδυνος ή η ισότητα στα δημόσια βάρη¹⁰⁴. Επιπλέον, αναδεικνύεται ολοένα και περισσότερο ο κρίσιμος ρόλος του κράτους, το οποίο α) εγγυάται την προστασία των πολιτών σε μια εποχή με πολλαπλούς κινδύνους και ανασφάλεια, και β) αποζημιώνει τους ζημιωθέντες για λόγους κοινωνικής αλληλεγγύης και διανεμητικής δικαιοσύνης σε περιπτώσεις βλαβών ειδικής θυσίας.

Η αστική ευθύνη αποτελεί έναν θεσμό με δυναμικό χαρακτήρα, που πλάθεται νομολογιακά, μεταλλάσσεται συνεχώς και προσαρμόζεται στις ανάγκες της εκάστοτε εποχής. Σε αυτό το πλαίσιο προέκυψαν οι νομολογιακές εξελίξεις της «αντικειμενικοποίησης της ευθύνης» και της «κοινωνικοποίησης των κινδύνων», οι οποίες συνδέθηκαν και αναδείχθηκαν ακόμα περισσότερο μέσα από την προβληματική της ευθύνης για βλάβες από εμβόλια. Οι δε βλάβες από τα εμβόλια αποτελούν, αναμφισβήτητα, ένα ιδιαίτερο και ευαίσθητο νομικό ζήτημα, το οποίο θα ήταν καλό να συνοδεύεται από ειδικό ρυθμιστικό πλαίσιο ευθύνης, αποτελεσματικούς μηχανισμούς αποζημίωσης και εγγυητική υποστήριξη από το Δημόσιο, ιδίως στις περιπτώσεις παρενεργειών από άμεσο ή έμμεσο υποχρεωτικό εμβολιασμό. □

¹⁰¹ “There is a scientific consensus that vaccines can and do cause harm and death in certain individuals, even when vaccines are properly manufactured and appropriately administered. So, who should bear this risk?” βλ. M. S. Holland, *Liability for Vaccine Injury: The United States, the European Union, and the Developing World*, 67 Emory L. J. 415, 2018, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 30.05.2025).

¹⁰² D. Fairgrieve, “The Vaccine Issue”, ό.π., σελ. 93.

¹⁰³ Ibidem, σελ. 93.

¹⁰⁴ Βλ. γαλλική θεωρία, όπου η «responsabilité administrative sans faute», θεμελιώνεται στη θεωρία της διακινδύνευσης και της ισότητας ενώπιον των δημοσίων βαρών.